

Ecologie en economie in het Friese Merengebied

Een Ruimtelijke, Interactieve en Transdisciplinaire
Afwegingsmethode (RITAM)

Arianne de Blaeij (LEI)

Willemien Geertsema (Alterra)

Martijn van der Heide (LEI)

Projectcode 20666

Juni 2008

LEI-Rapport 2008-012, Alterra-rapport 1660

LEI, Den Haag; Wageningen Universiteit en Alterra, Wageningen

Het LEI kent de werkvelden:

- Internationaal beleid
- Ontwikkelingsvraagstukken
- Consumenten en ketens
- Sectoren en bedrijven
- Milieu, natuur en landschap
- Rurale economie en ruimtegebruik

Dit rapport maakt deel uit van het werkveld Milieu, Natuur en Landschap.

Ecologie en economie in het Friese Merengebied; Een Ruimtelijke, Interactieve en Transdisciplinaire Afwegingsmethode (RITAM)

Blaeij, A. de, W. Geertsema en M. van der Heide

LEI-rapport 2008-012; Alterra-rapport 1660

ISBN/EAN 978-90-8615-232-2; Prijs € 23 (inclusief 6% btw)

94 p., fig., tab., bijl.

Om het maatschappelijk belang bij besluitvorming over inrichting van natuur en landschap te waarborgen, is een ruimtelijke afwegingsmethode (RITAM) ontwikkeld, waarmee inzicht wordt verschaft in zowel ecologische als economische waarden van landschap en natuur, op basis waarvan vervolgens een optimaal inrichtingsplan kan worden samengesteld. Dit rapport beschrijft de methode en de toepassing ervan in Friesland. De Friese casestudie laat zien dat RITAM veelbelovend is.

This report describes a method for spatial decision support that provides insight into the ecological and economic values of landscape and nature. The method is called RITAM, a Dutch acronym for a spatially explicit, participatory and interdisciplinary trade-off method, and allows for an active collaboration among the actors involved, in such a way that decision makers can draw on the outcomes in their spatial planning and design process. Application of the RITAM in the province of Friesland has shown that the method is a promising one.

Bestellingen

070-3358330

publicatie.lei@wur.nl

© LEI, 2008

Overname van de inhoud is toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Het LEI is ISO 9000 gecertificeerd.

Inhoud

	Woord vooraf	6
	Samenvatting	8
	Summary	12
1	Inleiding	16
	1.1 Aanleiding voor het onderzoek	16
	1.2 Doel- en vraagstelling	20
	1.3 Opzet van het onderzoek	21
	1.4 Selectie van het pilotgebied	22
	1.5 Leeswijzer	24
2	RITAM, een Ruimtelijke, Interactieve en Transdisciplinaire Afwegingsmethode	26
	2.1 Waarom ruimtelijk, interactief, transdisciplinair en afwegend?	26
	2.2 RITAMs stappenplan	30
	2.3 Evaluatie van RITAM	33
3	Workshop 1: Vaststelling van kenmerken en niveaus voor ontwikkeling van inrichtingsvarianten	35
	3.1 Inleiding op de workshop	35
	3.2 De workshop	37
	3.3 Discussie over de resultaten en evaluatie van de workshop	45
4	Ontwikkeling en uitvoering van keuze-experiment	47
	4.1 De inrichtingsvarianten	47
	4.2 Samenstelling en uitvoering van het keuze-experiment	52
	4.3 Resultaten en analyse	57
5	Workshop 2: Bespreken resultaten en evaluatie van de methode	62
	5.1 Inleiding op de workshop	62
	5.2 Bespreking van de resultaten	63
	5.3 Evaluatie van het keuze-experiment	65
	5.4 Evaluatie kennisintegratie van RITAM	66

6	Conclusies en aanbevelingen	70
	6.1 Conclusies uit het keuze-experiment	70
	6.2 Conclusies over kennisintegratie	71
	6.3 Aanbevelingen voor vervolg	73
	Literatuur	74
	Bijlagen	
	1 Ruimtelijke kenmerken visueel weergegeven	76
	2 Statistisch design: de weergave van de samenstelling van de 27 inrichtingsvarianten	84
	3 Voorbeeldvraag uit het keuze-experiment	89
	4 Overzicht van vragen voor evaluatie van methode ten behoeve van integratie ecologie en economie in ruimtelijke planvorming	92

Woord vooraf

Dit rapport presenteert RITAM, een ruimtelijke, interactieve en transdisciplinaire afwegingsmethode. Deze methode is ontwikkeld door medewerkers van Wageningen UR, werkzaam bij Wageningen Universiteit, Alterra en het LEI. Het doel van RITAM is om de besluitvormer en planner in een vroegtijdig stadium in het planvormingsproces te helpen bij het inschatten van de gevolgen van ruimtelijke keuzes. Centraal hierbij staan het economisch nut dat individuen aan natuur en landschap toekennen en het rangschikken van verschillende ruimtelijke kenmerken van het landschap, zoals oppervlakte natuurterrein en kilometers fietspad. De methode is voor het eerst toegepast in het Friese Merengebied, tussen Joure en Sneek. Dit rapport beschrijft de resultaten van dit onderzoek.

Projectbureau 'Friese Meren' heeft zijn medewerking verleend aan het onderzoek. Het faciliteerde onder meer de twee workshops in Leeuwarden en fungeerde als belangrijke informatiebron. Een woord van dank is dan ook verschuldigd aan Jaap Goos en Margreet van den Berg van het projectbureau 'Friese Meren'.

Daarnaast willen de onderzoekers de deelnemers aan de workshops en de respondenten van de vragenlijst bedanken. Zij hebben een waardevolle bijdrage geleverd aan het onderzoek in de vorm van een luisterend oor en een kritische blik. Hun inbreng en hun inspanningen werden dan ook zeer op prijs gesteld.

Technische input is verzorgd door Rogier Pouwels, Rik Olde Loohuis (beiden Alterra) en Barbara van der Hout (LEI). Zij worden hiervoor door de onderzoekers bedankt. Hetzelfde geldt voor Dorien Brunt (*WING procesconsultants*), voor het in goede banen leiden van de eerste workshop. Ook zijn de onderzoekers dank verschuldigd aan Wim Heijman en Paul Opdam voor hun betrokkenheid en advies gedurende het onderzoek. Niettemin zijn voor de inhoud van het rapport louter de auteurs verantwoordelijk.

Ten slotte worden het NWO en het ministerie van LNV bedankt. Dit onderzoek is namelijk mede mogelijk gemaakt door de financiering vanuit het NWO stimuleringsprogramma Biodiversiteit, en door financiering vanuit het ministerie van LNV in de vorm van kennisbasisonderzoek.

A handwritten signature in black ink, consisting of the letters 'R', 'B', 'M', and 'H' in a cursive, stylized font.

Prof.dr.ir. R.B.M. Huirne
Algemeen Directeur LEI

Samenvatting

Inleiding

Dit rapport beschrijft (1) de ontwikkeling, (2) de toepassing en (3) de evaluatie van een beleidsondersteunende methode, RITAM genaamd (Ruimtelijke, Interactieve en Transdisciplinaire Afwegingsmethode). Op basis van de inbreng van lokale betrokkenen verschaft RITAM inzicht in de optimale ruimtelijke inrichting van een gebied. In dit rapport betreft dit gebied een groenblauw netwerk, namelijk het deel van het Friese Merengebied dat zich grofweg bevindt tussen Sneek en Joure. In het rapport staan 2 onderzoeksvragen centraal:

1. Kan met RITAM worden aangegeven wat de optimale inrichting is van het landschap tussen Sneek en Joure; en zo ja, hoe ziet dit optimale landschap eruit?
2. Welke toekomstkansen kunnen aan RITAM worden toegedicht?

Ontwikkeling van RITAM

Ten behoeve van ruimtelijke besluitvorming integreert RITAM ecologische en economische kennis met lokale gebiedskennis. Ecologische en economische kennis is in dit kader onontbeerlijk omdat met behulp hiervan de ecologische en economische waarden van natuur en landschap kunnen worden bepaald. De ecologische waarde wordt in deze methode gemeten via het aantal doelsoorten dat in het in te richten groenblauwe netwerk voor kan komen. De economische waarde is gebaseerd op de ruimtelijke voorkeuren van de verschillende belangenbehartigers in een gebied. Ecologen en economen hebben echter niet alle wijsheid in pacht en daarom is lokale gebiedskennis juist zo belangrijk. Deze praktijkgerichte kennis is noodzakelijk om gebiedsspecifieke informatie te leveren, om de meer wetenschappelijke kennis verantwoord toe te passen en om de resultaten van RITAM te toetsen. Door de combinatie van de verschillende soorten kennis levert RITAM de bouwstenen op basis waarvan een optimaal inrichtingsplan kan worden samengesteld. RITAM bestaat uit 5 stappen.

1. inventarisatie van de belangenorganisaties die bij de ruimtelijke inrichting worden betrokken en het bepalen van hun doelen;
2. workshop met de in stap 1 geïdentificeerde belangenbehartigers. Aan de hand van hun doelen wordt bepaald welke ruimtelijke kenmerken relevant

- zijn en wat het niveau van deze kenmerken dient te zijn voor het realiseren van de doelen;
3. op basis van informatie verkregen in stappen 1 en 2 wordt een 'keuze-experiment' vormgegeven en uitgevoerd;
  4. analyse van de resultaten van het 'keuze-experiment';
  5. afsluitende workshop waarin de analyse van de resultaten van het 'keuze-experiment' worden teruggekoppeld met de belangenbehartigers uit het gebied.

Toepassing van RITAM

RITAM is toegepast in het 10.000 ha tellende gebied tussen Joure en Sneek. Het groenblauwe netwerk in dit gebied geldt als drager van zowel ecologische als economische belangen. Met behulp van informatie vanuit het gebied zijn de belangrijkste belangenorganisaties in het gebied geïdentificeerd en is een inschatting van hun doelen gemaakt. Vervolgens zijn in een workshop met de belangenbehartigers de belangrijkste ruimtelijke kenmerken van het gebied bepaald en is tevens nagegaan welke niveaus bij deze kenmerken horen om de verschillende doelen daadwerkelijk te realiseren. Een voorbeeld van een ruimtelijke kenmerk is oppervlakte natuurgrasland, met als bijbehorend niveau 500 ha. Voor deze workshop waren vertegenwoordigers van de overheid, natuurverenigingen, de recreatiesector, landbouw- en waterorganisaties uitgenodigd. Op basis van de informatie afkomstig uit de workshop zijn ruimtelijke inrichtingsvarianten voor het gebied ontwikkeld. Deze inrichtingsvarianten bestaan uit een unieke combinatie van de voor de belangenbehartigers relevante kenmerken van het gebied. Aan elke inrichtingsvariant hing bovendien een prijskaartje ('betalingsbereidheid'): de prijs die per huishouden betaald moet worden voor het realiseren van een inrichtingsvariant of voor het behoud van de huidige situatie. De inrichtingsvarianten (27 in totaal) zijn in een vragenlijst verwerkt die vervolgens via internet aan de belangenbehartigers is voorgelegd. De belangenbehartigers werd gevraagd om namens hun achterban een keuze te maken tussen de 27 verschillende inrichtingsvarianten. Zie hier de verklaring voor de term 'keuze-experiment'. De vragenlijst is naar 59 deelnemers verstuurd. Uiteindelijk hebben 29 deelnemers gereageerd, waarvan er 18 de vragenlijst volledig hebben ingevuld.

Bij het analyseren van de resultaten is onderscheid gemaakt tussen 2 groepen belangenbehartigers, namelijk behartigers van natuurbelangen (n=5) en belangenbehartigers uit de economische hoek (n=13). Beide groepen hebben een voorkeur voor meer natuur. Voor de 'economiebelangenbehartigers'

is dit natuurgrasland, terwijl de voorkeur van de 'natuurbelangenbehartigers' uitgaat naar meer riet. Daarnaast hebben de de 'economiebelangenbehartigers' voorkeur voor een extra fietspad ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek.

Voor het bepalen van het 'optimale' landschap moeten de verschillende belangen worden samengebracht. Dit kan op verschillende manieren. Een eerste manier is door de belangen te wegen, bijvoorbeeld door ervoor te kiezen de belangen natuur en economie een gelijk gewicht te geven. Een andere methode is te kijken naar de grootte van de achterban die door een belangenbehartiger wordt vertegenwoordigd. De manier waarop de verschillende belangen worden gecombineerd, is van invloed op de uitkomsten van het 'optimale' landschap. Onder de veronderstelling dat economie en natuur even belangrijk zijn, bestaat het 'optimale' landschap uit 100 ha extra riet en 200 ha extra natuurgrasland ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek. Als daarentegen het aantal deelnemende belangenbehartigers (5 vanuit de natuurhoek en 13 vanuit de economische hoek) representatief is voor de grootte van hun achterban, dan zal het optimale landschap bestaan uit 300 ha extra natuurgrasland ten noorden en oosten van de snelweg A7. De voorkeur voor een fietspad ten zuiden van de snelweg A7 en voor het aantal en de ligging van de aanlegplaatsen zoals ze in de huidige situatie al aanwezig zijn (niet geclusterd), komt in de beide hier gepresenteerde optimale landschappen terug.

Evaluatie van RITAM

Door de deelnemers van de tweede workshop wordt RITAM over het algemeen als geloofwaardig betiteld. Ook hebben ze vertrouwen in de wetenschappelijke kwaliteit van de methode en in de uitkomsten ervan. Daar stond tegenover dat de relatie tussen de lijst met ruimtelijke kenmerken uit de eerste workshop en de uiteindelijke ruimtelijke inrichtingsvarianten in het keuze-experiment niet voor iedereen duidelijk was. Bovendien verminderde het grote aantal inrichtingsvarianten waartussen de belangenbehartigers een keuze moesten maken de transparantie van de methode.

De deelnemers aan de workshop verklaarden dat RITAM voorziet in een behoefte, vooral om lokale en regionale inrichtingsaspecten aan elkaar te koppelen. Daarnaast verschaft RITAM inzicht in elkaars belangen en vergroot ze het onderlinge begrip. Wel bleek dat er onder de workshopdeelnemers onduidelijkheden bestaan over de implicaties die de verschillende alternatieve inrichtingsvarianten hebben. Dat wil zeggen, naast de ecologische indicator ('indicatorsoort') bestond er behoefte aan andere indicatoren waarmee zowel

de monetaire als niet-monetaire implicaties van een inrichtingsvariant worden weergegeven.

Tot slot werd RITAM als legitiem ervaren. De workshopdeelnemers gaven aan dat er zorgvuldig rekening is gehouden met de verschillende belangen, zonder daarbij het ene belang te laten overheersen boven het andere. Wel werd nadrukkelijk aangegeven dat in het vervolg meer belangenpartijen bij het proces betrokken moeten worden. Want hoe meer belangenpartijen, hoe groter het draagvlak en hoe legitiemer RITAM wordt.

Kortom, gezien de ervaring die in Friesland met RITAM is opgedaan en de evaluatie van de methode, is RITAM een veelbelovende methode voor beleids-ondersteuning bij ruimtelijke inrichtingsvragen.

Summary

Ecology and economy in green-blue network¹ in the area of lakes in the province of Friesland; A spatial, interactive and multidisciplinary assessment method (Dutch acronym = RITAM)

Introduction

This report describes (1) the development, (2) the application and (3) the evaluation of a method for assisting policymakers, referred to as RITAM (spatial, interactive and multidisciplinary assessment method). Based on the contributions provided by the local parties involved, RITAM provides insight into the optimum regional plan for the area concerned. In this report, this region is a green-blue network, namely that part of the lake area of Friesland, located roughly between Sneek and Joure.

This report focuses on two research questions:

1. Can RITAM be used to determine the optimum regional plan for the landscape between Sneek and Joure, and if so, what would this optimum landscape look like?
2. What are the possible future applications of RITAM?

Development of RITAM

RITAM integrates ecological and economic knowledge with knowledge of the local situation for the purpose of spatial policy development. Ecological and economic knowledge are indispensable within this framework in order to determine the ecological and economic values of nature and landscape. In this method, the ecological value is measured on the basis of several target species which can be found in the region for which a green-blue network is planned. The economic value is based on the preferences for various uses of the space available expressed by the various interest groups in the region. However, ecologists and economists do not have a monopoly on knowledge, which is why practical knowledge of the specific local situation is so impor-

---

¹ networks of 'green' (semi) natural elements and 'blue' surface-water elements such as lakes, waterways etcetera.

tant. Practical information on a local level is needed to ensure that the more theoretical and scientific knowledge is applied appropriately and to check the results of the RITAM method. By integrating various sources and types of knowledge, RITAM provides building blocks which can serve as a basis for preparing an optimised regional plan.

RITAM consists of 5 steps:

1. making an inventory of the interest groups and organisations involved in the spatial plan for the region and identifying their goals;
2. workshop with representatives of the interest groups identified in step 1: based on their goals, the relevant spatial characteristics can be identified as well as the quantitative values required to realise the goals;
3. based on the information obtained in steps 1 and 2, a 'Selection Experiment' is organised and implemented;
4. analysis of the results of the 'Selection Experiment';
5. final workshop in which the analysis of the results of the 'Selection Experiment' are discussed with representatives of the local interest groups.

Application of RITAM

RITAM was applied for the 10,000ha area located between Joure and Sneek. This area represents important ecological as well as economic values. With the help of regional information, the most important interest groups in the area and their goals were identified. Next, a workshop was held with representatives of these interest groups to identify the most important spatial characteristics of the area and the quantitative values of these characteristics required to actually realise the various goals. An example of a spatial characteristic is the area of natural grassland, and a possible quantitative value is 500ha. Representatives of the government, nature groups, the recreational sector, and agricultural and water sport organisations were invited to the workshop. Based on information obtained from the workshop, various spatial planning options were formulated for the area. These planning options each consist of a unique combination of regional characteristics relevant for the interest groups. In addition, each alternative planning option bore a price tag, i.e. the price that would have to be paid per household unit to implement a specific planning program or to maintain the present situation. All 27 of the alternatives considered were translated into a questionnaire, which was then presented to the representatives of the interest groups via the internet, who were asked to choose from the 27 alternatives on behalf of the groups they

represented. This process is referred to as the 'Selection Experiment'. The questionnaire was sent to 59 participants. A total of 29 participants responded, 18 of whom fully completed the questionnaire.

In analysing the results, we distinguished between two types of interest groups, namely organisations representing values associated with nature (n=5) and organisations representing economic values (n=13). Both types had a preference for more 'nature'. The representatives of economic values had a preference for more natural grassland, whereas the representatives of nature had a preference for more reedy areas. In addition, the economic representatives had a preference for an extra bicycle path to the south of the A7 motorway connecting Joure and Sneek.

In order to determine the 'optimum' landscape, the various interests involved must be integrated. One way of doing this is by using a weighting factor for various aspects, for example by deciding to assign the same degree of importance or weighting to the interests of the economy as to the interests of nature. Another method is to consider the size of the interest group or support base represented. The method used for integrating the various interests influences the results obtained for the 'optimum' landscape. If we assume that the economy and nature are equally important, the optimum landscape will consist of 100ha of extra reedy areas and 200ha of extra natural grassland to the south of the A7 motorway connecting Joure and Sneek. On the other hand, if we consider the number of participants attending (5 participants representing nature and 13 from the economic sector) to be representative of the size of their support base, then the optimum landscape would consist of 300ha of extra natural grassland to the north and east of the A7 motorway. The preference for a bicycle path to the south of the A7 motorway and the number and location of the mooring places already present in the existing situation (not clustered) are both aspects that are dealt with in the optimum landscapes presented here.

Evaluation of RITAM

Generally speaking, the participants at the second workshop considered RITAM to be a credible method. They also had confidence in the scientific quality of the method and its results. On the other hand, the relationship between the list of spatial characteristics resulting from the first workshop and the final list of spatial planning alternatives presented in the Selection Experiment was not clear to everyone. In addition, the large number of spatial plan-

ning alternatives from which the interest groups had to choose reduced the transparency of the method.

The workshop participants indicated that RITAM does satisfy a need, in particular when it comes to linking local and regional planning aspects to each other. In addition, RITAM provides greater insight into each other's interests and promotes mutual understanding. However, it also became evident that some of the workshop participants did not fully understand the implications of the alternative regional plans. In other words, in addition to the ecological indicators ('indicator species'), a need was felt for other indicators that could represent the monetary as well as non-monetary implications of the various alternatives.

Finally, the participants felt that RITAM was a legitimate method. They indicated that the various interests were carefully taken into account, without allowing one interest to dominate over the other. However, they also emphasised that in future more interest groups should be involved in the process. The more interest groups represented, the greater the support base and the legitimacy of RITAM will be.

In summary, in view of the practical experience gained in Friesland with using RITAM and the evaluation of the method, it is fair to say that RITAM is a promising method for assisting policy planners when it comes to issues involving regional plans.

1 Inleiding

Het maatschappelijk belang van groen is vaak een ondergeschoven kindje bij besluitvorming over inrichting van natuur en landschap. Dit kan negatief uitpakken voor natuur en landschap. Om de kwaliteit van de besluitvorming te waarborgen, is inzicht in ecologische en economische waarden van landschap en natuur onontbeerlijk. Met dit gegeven in het achterhoofd is door onderzoekers van Wageningen UR in 2005 een transdisciplinair onderzoeksproject gestart, met daarbinnen de nodige aandacht voor casestudies. Dit rapport gaat dieper in op de casestudie 'Friese Merenproject'. Het rapport is geschreven voor iedereen die geïnteresseerd is in de methode. Voor meer wetenschappelijke achtergrondinformatie, zie onder andere Van der Heide et al. (2008), en Geertsema et al. (2007a en 2007b).

In dit inleidende hoofdstuk wordt achtereenvolgens ingegaan op de aanleiding voor het onderzoek (paragraaf 1.1), de doelstelling van het onderzoek en de daaruit voortvloeiende onderzoeksvragen (paragraaf 1.2), de onderzoeksopzet (paragraaf 1.3) en de keuze van het pilotgebied (paragraaf 1.4). Tot slot wordt een leeswijzer gepresenteerd (paragraaf 1.5).

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

1.1.1 Achtergrond

Sinds enige tijd staat landschap hoog op de beleidsagenda. Termen als 'verrommeling', 'verraffeling' en 'versnippering' van het landschap sieren - soms in de vorm van alarmerende koppen, soms op minder prominente plekken - geregeld de kranten. Maar ook saaier klinkende zaken als de Wet Investeringsbudget Landelijk Gebied (WILG), de economische waarde van het landschap en de Nota Ruimte duiken met enige regelmaat op in de actualiteit.

Teneinde een landschap te creëren waarin Nederlanders zo prettig mogelijk kunnen wonen, werken, recreëren en wat al niet meer, is ruimtelijk beleid nodig. De besluitvorming omtrent gebiedsontwikkeling (ruimtelijke inrichtingsplannen) is echter complex. In een gebied zijn dikwijls meerdere belangengroepen aanwezig met elk hun eigen opvattingen over hoe het gewenste landschap eruit ziet. Verschillende belangen kunnen met elkaar conflicteren.

Recreatie, bijvoorbeeld, is vaak afhankelijk van de ecologische kwaliteiten van het gebied, maar kan ook verstorend werken op natuur. Kortom, ecologische en economische belangen kunnen botsen.

Om voldoende draagvlak binnen de samenleving te krijgen voor een ruimtelijke inrichtingsplan, is het van belang oog te hebben voor de diverse belangen die spelen in het gebied. Investerings in het landschap worden vrijwel volledig gefinancierd uit publieke middelen. Als een groot deel van de mensen zich er niet in herkent, dan ondermijnt dat de legitimiteit van die investeringen. Hierbij doet zich echter het probleem voor dat individuele burgers ieder hun eigen voorkeur hebben, gebaseerd op hun individuele belangen, doelen en ambities. Daarnaast worden hun voorkeuren voor een bepaalde ruimtelijke inrichting voortdurend beïnvloed door sociale, culturele, politieke en wetenschappelijke ontwikkelingen. Het gevolg is een kakofonie van meningen en belangen, dat aantoont dat de inrichting van een gebied 'subjectief' is. Bij inrichtingsvragen zijn individuele burgers veelal machteloze mensen, hun voorkeuren en preferenties weerspiegelen wel van alles, maar bewerkstelligen weinig. Dit wordt anders wanneer burgers met gedeelde belangen zichzelf verenigen en zich laten vertegenwoordigen door belangenbehartigers.

Gegeven bovenstaande overwegingen wordt er vanaf eind 2005 door verschillende onderzoekers van Wageningen UR (Wageningen Universiteit en Researchcentrum) gewerkt aan een ruimtelijke afwegingsmethode die als doel heeft aan te geven wat de maatschappelijk optimale inrichting van een gebied is, daarbij rekening houdend met de verschillende belangen die spelen in het gebied. Het achterliggende idee bij het ontwerpen van de methode - die, zoals hieronder staat beschreven, wordt aangeduid met de naam RITAM - is dat deze als hulpmiddel ingezet kan worden voor het aansturen van regionale gebiedsprocessen. In deze hoedanigheid, als hulpmiddel, kan RITAM ondersteuning bieden aan ruimtelijke besluitvormers. Hiertoe dient de methode niet alleen theoretisch toepasbaar te zijn, maar vanzelfsprekend ook praktisch. Dit rapport beschrijft de eerste ervaringen met RITAM opgedaan in de praktijk.

1.1.2 RITAM: een korte introductie

Voordat wordt overgaan op de doelstelling en vraagstelling die ten grondslag liggen aan dit onderzoek, wordt kort iets over de methode RITAM gezegd. RITAM strekt tot doel ecologie en economie te integreren ten behoeve van ruimtelijke besluitvorming. Centraal hierbij staat de besluitvorming omtrent

groenblauwe netwerken. Deze netwerken bestaan uit natuurlijke en halfnatuurlijke elementen in het landschap, variërend van bossen tot houtwallen en van meren tot sloten. Achterliggende gedachte bij de keuze voor groenblauwe netwerken is dat deze netwerken niet alleen vanuit ecologisch oogpunt, maar ook vanuit economisch oogpunt belangrijk zijn. Het groenblauwe netwerk is, met andere woorden, meer dan alleen planten en dieren; het is tevens drager van economische activiteiten, zoals recreatie. In hoeverre voorgenomen ecologische en economische doelen van een groenblauw netwerk daadwerkelijk worden gerealiseerd, hangt in belangrijke mate af van de ruimtelijke inrichting ervan. De kans dat weidevogels, zoals de kempfaan, voorkomen is bijvoorbeeld verwaarloosbaar klein als het groenblauwe netwerk hoofdzakelijk is ingericht met riet.

De naam RITAM verwijst naar de 4 kenmerken die de methode karakteriseren. RITAM is namelijk een acroniem voor Ruimtelijke, Interactieve en Transdisciplinaire Afwegingsmethode.

Het *ruimtelijke* kenmerk van de methode wordt weerspiegeld in de ontwikkeling en waardering van verschillende inrichtingsvarianten voor het betreffende groenblauwe netwerk. Deze varianten worden in de vorm van ruimtelijke varianten op kaart weergegeven en zijn opgebouwd uit verschillende ruimtelijke kenmerken, zoals hectares natuurgrasland, kilometers fietspad en aantal campings. De inrichtingsvarianten variëren op grond van de omvang en ligging van deze ruimtelijke kenmerken. Kortom, elke variant bestaat uit een unieke combinatie van ruimtelijke kenmerken.

RITAM is *interactief* van aard, want door middel van een aantal workshops wordt er kennis uitgewisseld tussen onderzoekers en belangenbehartigers uit het betreffende gebied en ook tussen de verschillende belangenbehartigers onderling. Er wordt dus volop gebruik gemaakt van de kennis en informatie die (plaatselijke) belangenbehartigers aandragen. Belangenbehartigers bepalen hierdoor mede de ontwikkeling van inrichtingsvarianten voor het groenblauwe netwerk. In deze studie zijn de belangenbehartigers eveneens betrokken bij de evaluatie van RITAM, omdat het de eerste keer was dat de methode in de praktijk is ingezet.

RITAM is het resultaat van intensieve samenwerking tussen onderzoekers uit ecologische en economische onderzoeksdisciplines, waarbij ook kennis uit planningswetenschappen een belangrijke rol speelt. RITAM is een methode die alle beschikbare kennis wil benutten. Naast wetenschappelijke kennis gaat het om het gebruik van praktijkkennis. De verschillende disciplines samen vormen het *transdisciplinaire* karakter van RITAM.

Het vierde kenmerk van RITAM is dat het een *afwegingsmethode* is. Belangenbehartigers wordt gevraagd om namens hun achterban een voorkeur aan te geven voor de meest geprefereerde inrichtingsvariant. Omdat elke inrichtingsvariant een unieke combinatie van ruimtelijke kenmerken bevat, wordt van de belangenbehartigers verwacht dat ze bij het aangeven van hun voorkeuren impliciet een afweging maken tussen de verschillende ruimtelijke kenmerken. Omgekeerd geredeneerd: door hun keuze voor een bepaalde inrichtingsvariant wordt inzichtelijk gemaakt welke ruimtelijke kenmerken van het groenblauwe netwerk belangenbehartigers het meest, of juist het minst, waarderen. Ook biedt de methode de mogelijkheid om te bepalen hoeveel geld betrokkenen bereid zijn te betalen voor de realisering van bepaalde ruimtelijke kenmerken. Dat wordt gedaan door aan iedere inrichtingsvariant een prijskaartje te hangen waarmee de betalingsbereidheid kan worden achterhaald. Verwacht wordt dat belangenbehartigers hun betalingsbereidheid bij het maken van de afwegingen betrekken. Het idee hierbij is dat mensen met een grotere voorkeur voor een inrichtingsvariant, een grotere betalingsbereidheid hebben en dus bereid zijn tot het betalen van een hogere prijs. Er wordt dus ook verondersteld dat de voorkeur voor een bepaalde inrichtingsvariant afneemt zodra er meer geld voor moet worden betaald. In het geval van RITAM gaat het om de vraag wat belangenbehartigers verwachten dat hun achterban bereid zou zijn te betalen voor een inrichtingsvariant. Dit kan geld zijn dat bijvoorbeeld via overheidsuitgaven wordt geïnvesteerd, maar ook via uitgaven door burgers via gemeentelijke heffingen, of andere manieren. De verschillende inrichtingsvarianten worden aan de belangenbehartigers voorgelegd via een zogeheten 'keuze-experiment', waarover later meer.

Tot slot, doordat bij veel ruimtelijke besluitvormingsprocessen gebruik wordt gemaakt van een maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) als beslissingsondersteunende methode, zal kort de relatie tussen RITAM en een MKBA worden aangegeven. Een MKBA is een economische methode van ex-ante evaluatie waarin alle maatschappelijke kosten en baten van een voorgestelde maatregel systematisch worden geïnventariseerd. RITAM is een interdisciplinaire methode waarin de wensen van de populatie voor een optimale ruimtelijke inrichting worden geïnventariseerd. Naast het bepalen van de optimale inrichtingsvariant is het doel van RITAM om de baten van de ruimtelijke kenmerken van het gebied voor de verschillende groepen belanghebbenden te achterhalen. RITAM concentreert zich dus op de baten van een inrichtingsvariant en niet op de bijbehorende kosten. Deze gebiedsspecifieke baten kunnen

gebruikt worden als input in een MKBA. RITAM heeft de grootste toegevoegde waarde aan het begin van een ruimtelijk besluitvormingsproces.

1.2 Doel- en vraagstelling

De primaire doelstelling van het onderzoek kan als volgt worden geformuleerd:

'Het ontwikkelen, testen en evalueren van een beleidsondersteunende methode, RITAM genaamd, waarmee op basis van de inbreng van lokale betrokkenen nader inzicht wordt verkregen in de optimale ruimtelijke inrichting van een gebied, in dit geval een groenblauw netwerk.'

Dit rapport beschrijft de ontwikkeling, toepassing en evaluatie van RITAM in het deel van het Friese Merengebied dat zich grofweg bevindt tussen Sneek en Joure. Naast dit pilotgebied zelf, spelen in dit onderzoeksproject de verschillende behartigers van diverse (uiteenlopende) belangen een grote rol. Dit rapport is dan ook vooral geschreven voor de verschillende mensen die een bijdrage hebben geleverd aan de uitvoering van het onderzoeksproject in het pilotgebied. Daarnaast is het rapport bedoeld voor degenen die betrokken zijn bij vragen rondom ruimtelijke besluitvorming en inrichting van het landschap; vragen waarvoor RITAM kan worden ingezet. Op basis van de doelstelling van het onderzoek zijn een tweetal hoofdonderzoeksvragen geformuleerd:

1. Kan met RITAM worden aangegeven wat de optimale inrichting is van het landschap tussen Sneek en Joure en zo ja, hoe ziet dit optimale landschap eruit?
2. Is RITAM van toegevoegde waarde op bestaande methodes doordat ze op een effectieve manier wetenschappelijke en lokale gebiedskennis combineert? Met andere woorden, welke toekomstkansen kunnen aan RITAM worden toegedicht?

Deze twee hoofdonderzoeksvragen lopen als een rode draad door het rapport heen.

1.3 Opzet van het onderzoek

Uitgaande van bovenstaande onderzoeksvragen, bestaat het onderzoek uit twee verschillende componenten, namelijk (1) het verkrijgen van inzicht in het optimale landschap door het gebruik van RITAM; en (2) de toegevoegde waarde die RITAM heeft. Deze twee componenten worden hieronder kort besproken.

1.3.1 Toepassing van RITAM

Centraal in RITAM staat het ontwikkelen en afwegen van ruimtelijke inrichtingsvarianten. Deze inrichtingsvarianten zijn geformuleerd op basis van beleidsmatige, wetenschappelijke en lokale praktijkkennis. Hoewel de scheiding van de verschillende soorten kennis vanzelfsprekend niet zo strikt is als hier wordt gesuggereerd, kan enigszins gechargeerd worden gesteld dat beleidsmatige kennis hoofdzakelijk afkomstig is van relevante beleidsdocumenten en van lokale en provinciale beleidsmedewerkers. Wetenschappelijke kennis is voornamelijk aangeleverd door de betrokken onderzoekers. Door lokale belangenbehartigers bij het onderzoek te betrekken is de nodige lokale kennis verkregen. Veel van deze lokale kennis is tijdens een workshop in Friesland vergaard. Deze workshop werd begeleid en voorgezeten door een ervaren en onafhankelijke procesbegeleidster.

De geformuleerde inrichtingsvarianten zijn vervolgens via een elektronische vragenlijst op internet (het 'keuze-experiment') voorgelegd aan verschillende belangenbehartigers. Zij werden verzocht om namens de achterban die ze vertegenwoordigen hun voorkeur uit te spreken voor de verschillende inrichtingsvarianten zoals gepresenteerd in de vragenlijst. Door de ingevulde vragenlijsten te analyseren, werd het mogelijk aan te geven naar welke ruimtelijke kenmerken de meeste voorkeur uitgaat en naar welke de minste. Kortom, het 'keuze-experiment' maakt inzichtelijk hoe het groenblauwe netwerk volgens de verschillende belangenbehartigers het beste ingericht kan worden, rekening houdend met de verschillende belangen die in het gebied spelen. Tijdens een tweede workshop in Friesland zijn de resultaten en uitkomsten met de belangenbehartigers doorgenomen. In hoofdstuk 4 wordt hierop teruggekomen.

1.3.2 Evaluatie van RITAM

Omdat in dit onderzoek RITAM voor het eerst is toegepast, is tijdens de tweede workshop de mogelijkheid aangegrepen om de betrokken belangenbehalters te vragen naar hun ervaringen met de methode. Tevens is verzocht aan te geven wat in hun ogen de voor- en nadelen van de methode zijn. Deze kwalitatieve evaluatie van RITAM vond plaats aan de hand van een wetenschappelijk artikel (Cash et al., 2003). In dit artikel worden criteria aangereikt waarmee kan worden nagegaan of de kennisuitwisseling tussen wetenschap en praktijk op een effectieve manier plaatsvond. In hoofdstuk 5 worden onder andere de resultaten van deze evaluatie gegeven.

1.4 Selectie van het pilotgebied

De keuze voor het pilotgebied is gebaseerd op inhoudelijke en organisatorische overwegingen. Allereerst moet het gekozen gebied meerdere belangen uitstralen. Natuurgebieden die aan strikte bepalingen zijn gebonden en die geen andere functie dan natuurbescherming hebben, vallen buiten beschouwing. Daarnaast is het van belang dat er bij betrokkenen binnen het gebied de bereidheid bestaat om mee te werken met het onderzoek. En tot slot moeten er in het gebied ruimtelijke ontwikkelingen gaande zijn, waar RITAM op in kan haken.

Op basis van bovenstaande overwegingen is uiteindelijk het Friese Merengebied tussen Joure en Sneek als pilotgebied geselecteerd.¹ Dit gebied beslaat ongeveer 10.000 ha en is een uitiem voorbeeld van het groenblauwe netwerk als drager van zowel ecologische als economische belangen. Het netwerk van meren en vaarten met de aangrenzende natuurgebieden is van grote nationale en internationale betekenis voor allerlei planten- en diersoorten, met name moerasvogels. Tegelijkertijd vormt het netwerk met de omliggende dorpen en steden een perfecte basis voor (water)recreatie. Het

---

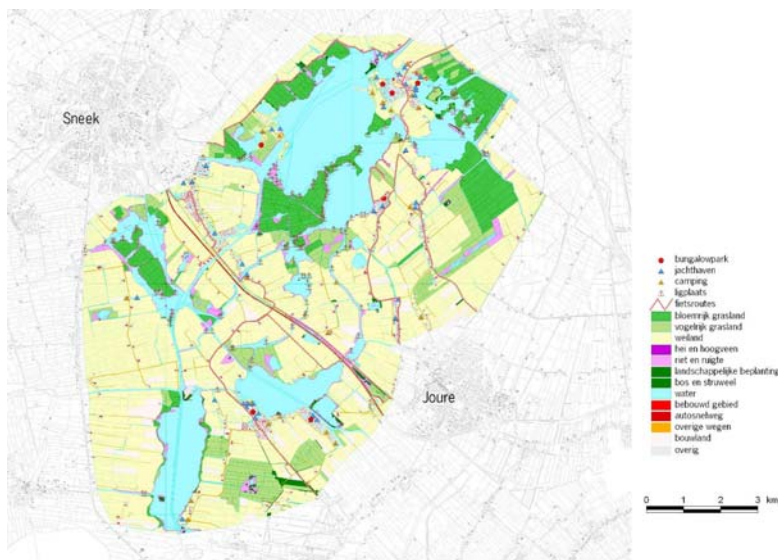
¹ Ongeveer tegelijkertijd met deze studie vond er in het Friese Merengebied een onderzoek plaats naar de kosten en baten van de Kaderrichtlijn Water (zie Reinhard et al., 2007). Hiertoe is een interactieve Maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) toegepast op gebiedsniveau waarbij, via twee workshops, nadrukkelijk gebruik is gemaakt van de kennis en expertise van stakeholders and experts uit het onderzoeksgebied. Enkelen van hen waren ook betrokken bij de in dit rapport beschreven studie.

Streekplan Fryslân 2007 benadrukt het economische en maatschappelijke belang van recreatie en toerisme in de provincie. Dit is overigens geen nieuw gegeven. Ongeveer 90 jaar geleden, om precies te zijn in 1918, formuleerde Jac. P. Thijsse in het Verkadealbum 'Friesland' het nog stelligere:

'De Friese meren hebben in de toeristenwereld een vermaardheid verworven die misschien nog wel niet gelijk staat met die van de Alpen, maar er toch niet heel ver onder blijft.' (*Trouw*, zaterdag 25 augustus 2007)

Momenteel wordt in het Friese Merengebied het Friese Merenproject uitgevoerd, een project dat een impuls moet geven aan de waterrecreatiesector en tegelijkertijd natuur- en landschapswaarden wil ontwikkelen. In overleg met het projectbureau 'Friese Meren' is besloten dat het gebied tussen Sneek en Joure (figuur 1.1) geschikt is als pilotgebied, omdat in dit gebied nog een aantal onbeantwoorde vragen over toekomstige inrichting liggen. Van belang hierbij is dat het projectbureau 'Friese Meren' zijn medewerking heeft verleend aan het onderzoek. De rol die het projectbureau gedurende het onderzoek vervulde was hoofdzakelijk een dienstverlenende. Zo fungeerde het onder andere als informatiebron over de verschillende belangenpartijen in het gebied en faciliteerde het twee workshops.

Figuur 1.1   **Overzicht van de ligging van het pilotgebied tussen Joure en Sneek a)**

a) In het noorden het Sneekermeer en ten zuiden van de snelweg A7 onder andere de Zwarte en Witte Brekken en het Koeverdmeer.

1.5 Leeswijzer

De structuur van dit rapport is als volgt. In hoofdstuk 2 wordt nader ingegaan op RITAM en op de verschillende stappen die aan de hand van de methode worden doorlopen. Dit hoofdstuk is generiek, met uitzondering van een enkel voorbeeld uit het Friese Merengebied. Feitelijk biedt hoofdstuk 2 het theoretisch kader waarbinnen het onderzoek is uitgevoerd. Vervolgens komt in hoofdstuk 3 de eerste workshop die in Friesland is gehouden aan bod. Het doel van deze workshop, waarvoor lokale en regionale belangenbehartigers waren uitgenodigd, was om de economische en ecologische doelen van het onderzoeksgebied in kaart te brengen. De resultaten ervan zijn gebruikt om verschillende ruimtelijke inrichtingsvarianten te ontwikkelen. De formulering van de verschillende inrichtingsvarianten komt in hoofdstuk 4 uitgebreid aan

bod. Tevens gaat dit hoofdstuk in op de uitkomsten van het 'keuze-experiment'. Welke inrichtingsvariant wordt door wie het meest, of juist het minst, gewaardeerd? Hoofdstuk 5 gaat uitvoerig in op de tweede workshop die in Friesland is georganiseerd en waarvoor opnieuw lokale en regionale belangenbehartigers een uitnodiging ontvingen. Deze tweede workshop had als doel de resultaten van het 'keuze-experiment' te bespreken en RITAM in haar geheel te evalueren. Tot slot volgen in hoofdstuk 6 enkele conclusies en aanbevelingen.

2 RITAM, een Ruimtelijke, Interactieve en Transdisciplinaire Afwegingsmethode

---

Inrichting van groenblauwe netwerken is gebaat bij een integrale visie, waarbij ruimtelijke ontwerpen voldoen aan een set van zowel ecologische als economische doelstellingen. Dit vereist allerhande kennis, niet alleen wetenschappelijke maar ook praktijkkennis. Daarom is het een uitdaging om voor het maken van een ruimtelijk ontwerp wetenschap en praktijk dichter bij elkaar te brengen. Want alleen op deze manier kan er optimaal gebruik worden gemaakt van zowel de kennis en ervaring aanwezig in de betreffende regio, als van de kennis en kunde aanwezig bij kennisinstellingen en onderzoeksinstituten. RITAM kan hierbij een belangrijke rol vervullen.

In dit hoofdstuk staat RITAM centraal en zal het theoretisch kader worden geschetst. Dit kader bestaat uit drie elementen, namelijk RITAM zelf (paragraaf 2.1), RITAMs stappenplan (paragraaf 2.2) en de evaluatiemethode waarmee de toegevoegde waarde van RITAM is bepaald (paragraaf 2.3).

2.1 Waarom ruimtelijk, interactief, transdisciplinair en afwegend?

Zoals in de inleiding reeds is gezegd, is RITAM een methode die ruimtelijk expliciet is en een interactieve benadering heeft waarbij onderzoek en praktijk van elkaar leren. Het is bovendien een transdisciplinaire methode waarin kennis uit verschillende wetenschappelijke disciplines wordt gecombineerd. En verder staat in RITAM een afwegingsmethode centraal (namelijk, het 'keuze-experiment') om voorkeuren voor ruimtelijke inrichtingsvarianten te achterhalen. In deze paragraaf worden deze verschillende kenmerken van RITAM verder toegelicht en uitgewerkt.

2.1.1 Ruimtelijk

In ruimtelijke planvormingsprocessen worden op allerlei momenten keuzen gemaakt over ingrepen in het landschap. De uitwerking van een ingreep hangt in hoge mate af van de locatie ervan in het landschap, maar ook van de omvang van de ingreep en van de relatie van de ingreep met de omgeving. Kort-

om, allerlei ruimtelijk expliciete factoren. Met behulp van RITAM kan worden ingeschat in hoeverre ruimtelijk expliciete ingrepen bijdragen aan het realiseren van vooraf bepaalde (economische en ecologische) doelen. Door ambitieniveaus, zoals het streven naar een bepaalde doelsoort in het gebied, te koppelen aan ruimtelijke maatregelen, zoals de realisering van meer natuurlijk grasland in het gebied, wordt de relatie tussen input en effecten concreet en inzichtelijk gemaakt. Dit draagt bij aan een effectieve planvorming. In dit rapport wordt met effectieve planvorming een planvorming die dienstig is aan het bereiken van de beoogde effecten, ofwel het realiseren van de ambitieniveaus van het plan bedoeld.

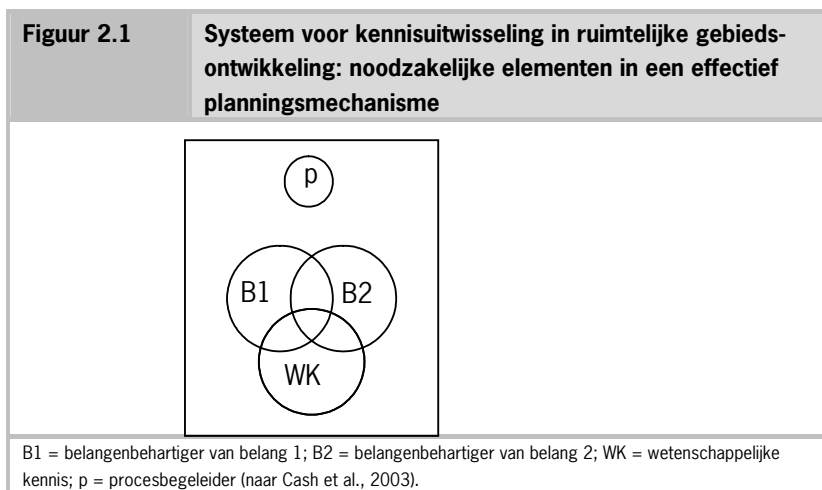
2.1.2 Interactief en transdisciplinair

Effectieve methodes voor het oplossen van vragen rond gebiedsontwikkeling zijn gebaseerd op een (institutioneel) mechanisme waarin de volgende 3 elementen worden meegenomen (Cash et al., 2003): (1) kennisoverdracht tussen de belangenbehartigers onderling (communiceren); (2) kennisoverdracht tussen wetenschap en praktijk (omzetten); en (3) bemiddeling tussen de verschillende belangenbehartigers en wetenschappers (procesbegeleider). Deze elementen zijn in figuur 2.1 schematisch samengevat.

RITAM is een participatieve methode waarin economische en ecologische kennis is gecombineerd, met als doel richting te geven aan een ruimtelijke ontwerpproces. De methode is gebaseerd op een actieve inbreng van belangenbehartigers in de regio waarvoor het planvormingsproces in gang is gezet. Door het schema in figuur 2.2 zo concreet mogelijk in te vullen, wordt kennis op een systematische wijze in het proces ingebracht. De gebiedsspecifieke kennis aanwezig bij de belangenbehartigers wordt gedeeld met de kennis waarover wetenschappers beschikken. Het combineren van deze kennis biedt de mogelijkheid om tot een maatschappelijk gewenst plan te komen. De kennis uit het gebied betreft onder andere de omstandigheden ter plekke, de huidige situatie en de gevoeligheden die spelen bij belangenbehartigers rondom ruimtelijke veranderingen in het gebied. Een voorbeeld van ingebrachte wetenschappelijk kennis is het koppelen van ecologische en economische ambitieniveaus aan ruimtelijke randvoorwaarden.

Om alle beschikbare kennis die relevant is voor het oplossen van een bepaalde inrichtingsvraag te kunnen combineren, is het van belang na te gaan hoe de kennisoverdracht tussen wetenschap en praktijk het beste plaats kan vinden. RITAM is ontwikkeld als een methode waarmee de verschillende soor-

ten kennis goed benut kunnen worden. Daartoe is een leidraad ontwikkeld, in de vorm van een stappenplan (zie paragraaf 2.2). Uit de evaluatie van RITAM moet blijken of dit stappenplan voldoende toereikend is.

RITAM is uiteraard niet de eerste beleidsondersteunende methode die interactief van aard is. Binnen de ruimtelijke planvorming wordt er al geregeld gewerkt met interactieve methoden. Deze worden gekenmerkt door hun nadruk op de proceskant. De inhoud van een plan wordt gevoed door kennis die in het gebied aanwezig is en het bereiken van consensus tussen verschillende belangenpartijen is vaak het belangrijkste doel.

Wetenschappelijke kennis over de relatie tussen ruimtelijke randvoorwaarden en doelrealisatie speelt bij deze methoden echter veelal een ondergeschikte rol. Daarentegen hebben methoden waarbij wel gebruik wordt gemaakt van wetenschappelijke kennis vaak een monodisciplinair karakter. Zo zijn ze dikwijls gericht op bijvoorbeeld enkel de ecologische aspecten van ruimtelijke inrichting. Daarnaast zijn deze monodisciplinaire methoden over het algemeen niet geschikt voor toepassing in interactieve processen, omdat ze daar niet voor ontworpen zijn. Het vergt bijvoorbeeld specialistische kennis en specifieke data om een bepaald model te *runnen* of om de methode toe te passen.

2.1.3 Afwegingsmodel

De kern van RITAM wordt gevormd door een zogenaamd keuze-experiment. Een keuze-experiment (*Choice Experiment* in de Engelstalige literatuur) is een methode waarin respondenten een afweging maken tussen verschillende inrichtingsvarianten; in deze studie zijn dat inrichtingsvarianten van een groen-blauw netwerk. Door het afwegen van de inrichtingsvarianten worden voorkeuren achterhaald; dat wil zeggen, de keuze voor bepaalde inrichtingsvarianten laat zien welke inrichting van het gebied door respondenten wordt geprefereerd. De methode wordt sinds de jaren zeventig toegepast in met name marktonderzoek en in vervoer- en transportstudies. In de wereld van de milieueconomie heeft de methode pas sinds de jaren negentig grote bekendheid gekregen. Binnen dit vakgebied wordt het keuze-experiment steeds vaker gebruikt voor monetaire natuur- en milieuaardering.

In een keuze-experiment worden aan respondenten verschillende inrichtingsvarianten voorgelegd die verschillen qua kenmerken en qua niveau van de kenmerken. Een voorbeeld van een kenmerk is de oppervlakte aaneengesloten natuurgrasland met als bijbehorende niveaus: 100, 200 en 500 ha. De methode is geschikt voor goederen die opdeelbaar zijn in een set van kenmerken, zoals landschappen en ecosystemen. Verondersteld wordt dat respondenten een afweging maken tussen verschillende inrichtingsvarianten, gebaseerd op het niveau van de kenmerken waaruit de specifieke inrichtingsvarianten bestaan. Overigens zijn niet alle kenmerken ruimtelijk van aard; één van de kenmerken betreft namelijk de betalingsbereidheid per huishouden, oftewel het geldbedrag dat huishoudens bereid zijn te betalen voor een bepaalde inrichtingsvariant. De betalingsbereidheid kan ook per afzonderlijk ruimtelijk kenmerk worden bepaald. Op deze manier is het mogelijk te achterhalen welk 'belang' (of welk 'gewicht') respondenten - in dit geval belangenbehartigers - hechten aan de verschillende ruimtelijke kenmerken. Verwacht wordt dat verschillende belangenbehartigers verschillende waarden hechten aan de kenmerken.

Een sterk punt van het keuze-experiment is dat de methode de onderzoeker in staat stelt de kenmerken die voor het probleem relevant zijn te identificeren en te interpreteren. Doordat er aan een respondent meer inrichtingsvarianten kunnen worden voorgelegd - die uit combinaties van kenmerken bestaan - is de informatie die wordt verkregen rijker dan wanneer een respondent enkel de afzonderlijke kenmerken krijgt voorgeschoteld. Voor

meer informatie over keuze-experimenten, zie bijvoorbeeld Adamowicz et al. (1994) en Louviere et al. (2000).

Zoals eerder al werd aangegeven (paragraaf 1.3), is er in dit onderzoek voor gekozen het keuze-experiment via internet in te laten vullen. De mensen die hiervoor werden benaderd, waren allen vertegenwoordigers van organisaties met belangen in het gebied. Het resultaat van het keuze-experiment laat dus zien naar welke inrichtingsvariant de voorkeuren van de belangenbehartigers uitgaan. Zo kan worden bepaald welke specifieke kenmerken belangenbehartigers belangrijk vinden en welke bijbehorende niveaus ze wensen. Dit samen vormt een indicatie voor een optimale inrichting van het gebied.

2.2 RITAMs stappenplan

RITAM verloopt via een stappenplan dat schematisch is weergegeven in figuur 2.2 en waarvan de afzonderlijke componenten hieronder worden besproken. Zie ook Geertsema et al. (2007a).

Stap 1

Startpunt is de inventarisatie van belangenorganisaties die bij de ruimtelijke inrichting worden betrokken en hun doelen. RITAM is bedoeld als hulpmiddel voor de partij die de regie voert over de ruimtelijke planvorming. In veel gevallen zal dat de provinciale overheid zijn. Van haar wordt verwacht dat zij samen met de onderzoekers, de belangen identificeert die spelen in het gebied en het speelveld afbakent, bijvoorbeeld door bestaande wettelijke kaders. Zicht op organisaties en hun belangen geeft inzicht in de kansen en mogelijkheden waarmee het gebied te maken krijgt. Om volledig te zijn worden doorgaans alle belangen in het krachtenveld van overheid, markt en maatschappij (*people, profit, planet*) meegenomen, zie bijvoorbeeld Buurma et al. (2006). Vervolgens worden de doelen van de verschillende belangenbehartigers bepaald.

Stap 2

Nadat de belangenorganisaties zijn geïdentificeerd en hun doelen zijn achterhaald, wordt in een workshop met de belangenbehartigers bepaald welke ruimtelijke kenmerken van een groenblauw netwerk van belang zijn voor de realisatie van deze doelen en wat het niveau van die kenmerken (kwalitatief of kwantitatief) dient te zijn. Reeds beschikbare (wetenschappelijke) kennis over de relatie tussen kenmerken van netwerken en functievervulling dient hierbij

als basis. Voor de workshop worden 1 of 2 vertegenwoordiger(s) per belangenorganisatie uitgenodigd.

Stap 3

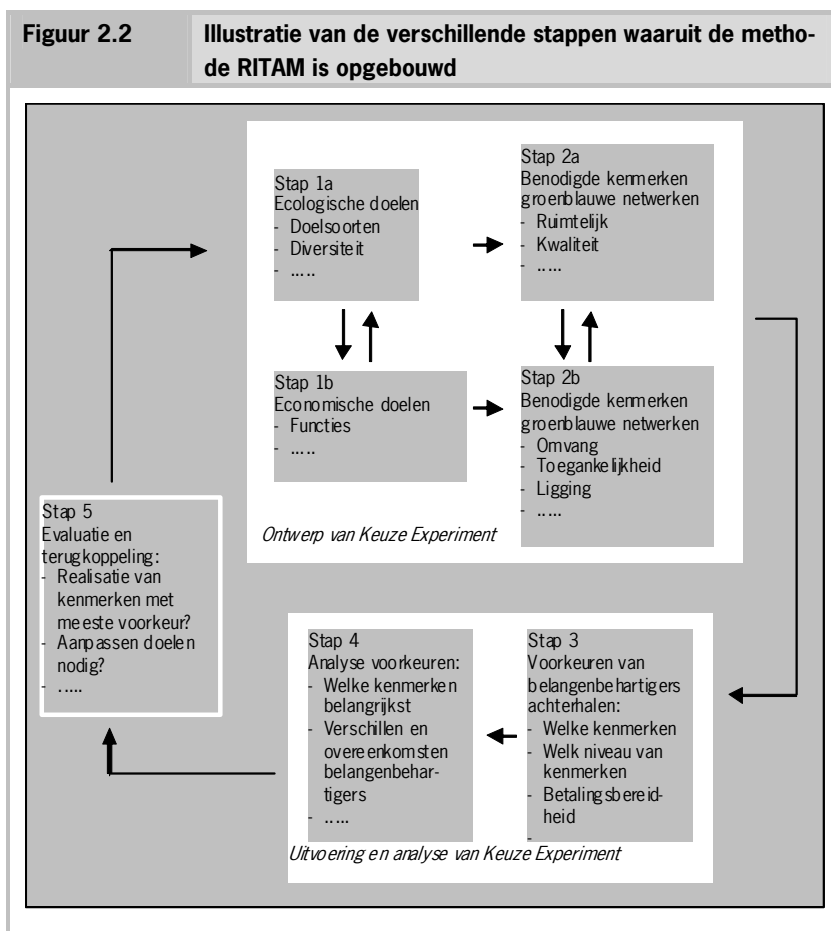
De derde stap is het keuze-experiment. Op basis van informatie verkregen in stappen 1 en 2 wordt het keuze-experiment vorm gegeven. Er worden inrichtingsvarianten ontworpen om voor te leggen aan de belangenbehartigers. Elke variant bestaat uit een unieke inrichting van het groenblauwe netwerk, samengesteld uit de verschillende ruimtelijke kenmerken en aangevuld met een 'prijkaartje'. Het aantal kenmerken is beperkt (maximaal 10) en voor ieder kenmerk afzonderlijk worden niveaus bepaald. De respondenten zijn de belangenbehartigers. Meer specifiek, de deelnemers van de workshop, aangevuld met extra mensen van hun organisatie, wordt gevraagd deel te nemen aan het keuze-experiment. Het experiment wordt de respondenten via internet aangeboden. Het voordeel daarvan is dat de respondent zelf een moment kan kiezen om deel te nemen. Bovendien kunnen belangenbehartigers op deze manier onafhankelijk van elkaar hun voorkeur aangeven. Het aantal respondenten dat minimaal nodig is, is afhankelijk van het aantal kenmerken en niveaus dat in de inrichtingsvarianten wordt meegenomen.

Stap 4

Uit de statistische analyse van de resultaten van het experiment komen de voorkeuren van de belangenbehartigers naar voren. Zo kan worden achterhaald welke ruimtelijke inrichtingsvariant favoriet is en in welke mate de verschillende ruimtelijke kenmerken hierbij een rol spelen. Bovendien kan worden bepaald wat de betalingsbereidheid is voor de verschillende kenmerken van de inrichtingsvariant. Resultaten en analyse laten zien welke kenmerken leiden tot overeenstemming tussen verschillende belangen en welke kenmerken juist conflict en problemen opleveren. Tevens wordt duidelijk of conflicterende kenmerken voor bepaalde belangenbehartigers erg belangrijk zijn of juist niet. Ten slotte kan in deze fase besloten worden om aan bepaalde groepen belangenbehartigers een groter gewicht toe te kennen dan aan anderen.

Stap 5

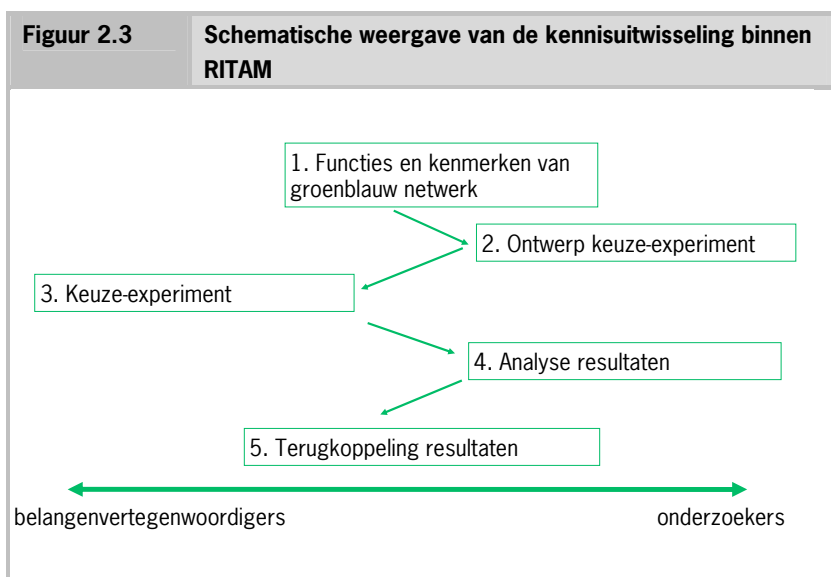
In deze stap worden de uitkomsten van het keuze-experiment in een workshop teruggekoppeld met de belangenorganisaties uit het gebied. Een vraag die in deze stap thuis hoort, is of eventuele conflicten uit de vorige stap oplosbaar zijn. Mogelijk moeten doelen worden bijgesteld evenals de bijbehorende kenmerken. Deze laatste stap geeft aan dat de methode cyclisch is en weer in een later planvormingsproces kan worden toegepast.

In figuur 2.3 is het stappenplan nogmaals schematisch weergegeven, maar nu afgezet tegen een as waarop aan de linkerkant de belangenbeharti-

gers staan weergegeven, met hun specifieke gebiedskennis en aan de andere kant de onderzoekers, met hun wetenschappelijke inbreng. figuur 2.3 laat zien hoe de wisselwerking plaats vindt tussen de verschillende vormen van kennis. En hoe deze uitwisseling uiteindelijk in stap 5 leidt tot een gezamenlijke terugkoppeling van de resultaten.

2.3 Evaluatie van RITAM

Omdat RITAM een nieuw ontwikkelde methode is, is het van belang om met argumenten aan te tonen dat ze inderdaad iets toevoegt aan de bestaande methoden. Daarom is tijdens de tweede workshop RITAM geëvalueerd om inzicht te krijgen in de meerwaarde die de methode volgens belangenvertegenwoordigers heeft. Deze evaluatie richt zich speciaal op de vraag hoe effectief de huidige methode is in het combineren van wetenschap en praktijk, maar ook welke potentie RITAM heeft in het effectief koppelen van wetenschappelijke en lokale gebiedskennis. Uit de wetenschappelijke literatuur is een handvat bekend waarmee de effectiviteit van kennisoverdracht wordt geëvalueerd (Cash et al., 2003). Dit handvat gaat ervan uit dat kennisoverdracht het meest effectief is als de kennis die wordt overgedragen tegelijkertijd *geloofwaardig*

is, in een *behoefte* voorziet en *legitiem* is. Hieronder worden deze drie criteria nader toegelicht.

- De geloofwaardigheid van RITAM geeft aan of de belangenbehartigers in de regio vertrouwen hebben in de (wetenschappelijke) kwaliteit van de methode en in de uitkomsten ervan. Het gaat, met andere woorden, bij geloofwaardigheid om de betrouwbaarheid van de resultaten.
- Bij het beantwoorden van de vraag of RITAM voorziet in een behoefte, zal moeten worden nagegaan of de methode toegepast kan worden bij het oplossen van (ruimtelijke) vraagstukken waar belangenbehartigers mee te maken hebben. RITAM dient dus aan te sluiten bij de wensen in de praktijk. De behoefte aan RITAM wordt vermoedelijk (mede) bepaald door zaken als de plaats van de methode in de planningscyclus en de mate waarin ze conflicten kan oplossen.
- Legitimiteit ten slotte, betreft het feit of de methode voldoende rekening houdt met de (soms tegenstrijdige) belangen van de verschillende belangenbehartigers in het gebied. Wanneer RITAM te veel vooringenomen is richting een bepaald belang, dan boet ze aan legitimiteit in.

Bij de evaluatie van de methode zijn voor ieder van deze drie criteria vragen opgesteld. Hier wordt in hoofdstuk 5 in detail op teruggekomen.

3 Workshop 1: Vaststelling van kenmerken en niveaus voor ontwikkeling van inrichtingsvarianten

---

3.1 Inleiding op de workshop

Het Friese Merenproject is een pilot waar RITAM voor het eerst volledig is doorlopen. In samenspraak met de provincie, namelijk via de projectleiding van het Friese Merenproject, is het pilotgebied Joure-Sneek aangewezen (zie ook paragraaf 1.4). Op basis van informatie van de provincie en de Friese Milieufederatie zijn vervolgens de belangrijkste functies in het gebied en de verschillende belangenorganisaties geïdentificeerd, evenals de bijbehorende vertegenwoordigers. Omdat de voornaamste functies in het gebied natuur en recreatie zijn, aangevuld met landbouw, lag de meeste nadruk op belangorganisaties die affiniteit hebben met één van deze drie functies. Dit heeft er toe geleid dat de volgende organisaties en vertegenwoordigers, waren uitgenodigd voor de eerste workshop (zie tabel 3.1).

De workshop vond plaats op donderdag 1 maart 2007, in het Provinciehuis in Leeuwarden. Vanuit Wageningen UR waren Arianne de Blaeij, Willemien Geertsema, Martijn van der Heide en Wim Heijman aanwezig. De procesbegeleiding van de workshop was in handen van *WING procesconsultants* (Dorien Brunt).

Tabel 3.1		Uitgenodigde belangenorganisaties en deelnemers aan workshop 1		
		Aanwezig?		
Functie	Organisatie	Ja	Nee	Vertegenwoordiger
Overheid				
	Friese Merenproject	X		Jaap Goos
	Provincie Fryslân	X		Wobbe van der Vegt, Niels Schotsman
	Gemeente Skarsterlân		X	
	Gemeente Sneek		X	
	Gemeente Wymbritseradiel	X		Trynke Schuurmans
Natuur				
	Friese Milieufederatie	X		Arnoud de Vries
	Staatsbosbeheer, regio Noord	X		Jolt IJzerman, Arend Timmerman
	It Fryske Gea		X	
Recreatie				
	Watersportverbond, district Noord	X		Jan Sikma
	HISWA Noord		X	
	RECRON Friesland		X	
Landbouw				
	LTO Noord	X		Jurgen Kingma
Water				
	Wetterskip Fryslân	X		Theo Claassen

3.2 De workshop

3.2.1 Doel en opwarmronde

Gegeven de verschillende ecologische en economische wensen die voor het gebied gelden, was het doel van de workshop om de (ruimtelijke) kenmerken vast te stellen die van belang zijn voor de realisatie van deze wensen. Bovendien wilden we voor elk van deze kenmerken weten welk bijbehorend niveau door de verschillende belangenbehartigers werd gewenst. In de workshop is dus vooral gewerkt aan de stappen 2a en 2b uit figuur 2.2.

Teneinde de deelnemers warm te draaien voor bovenstaand doel, werd bij aanvang van de workshop allereerst aandacht besteed aan voorbeelden van de ogenschijnlijk tegenstrijdige relatie tussen natuur en landschap enerzijds en recreatie en andere economische sectoren anderzijds. Uit de gegeven voorbeelden kwam naar voren dat het besef bestaat dat natuur en recreatie op elkaar zijn aangewezen, maar ook dat, tegelijkertijd, natuur en recreatie elkaar soms flink in de weg kunnen zitten. Een fraaie metafoer in dit verband is dat natuur en landschap weliswaar de kip met de gouden eieren is, maar dat deze

kip steeds kaler wordt geplukt. En geen van de aanwezigen wil een kaal geplukte kip, ook al legt ze gouden eieren.

Een voorbeeld van de positieve relatie tussen natuur en recreatie is de algemeen gedeelde opvatting dat watersporters natuurliefhebbers zijn. Zonering van recreatie in ruimte en tijd biedt dan goede mogelijkheden om natuur en recreatie naast elkaar te laten bestaan in het Friese Merengebied. Een voorbeeld van ruimtelijke zonering is de snelvaarzone in het Snekermeer. Deze ligt in een weinig kwetsbaar deel van het Snekermeer en is alleen geopend in het zomerseizoen, tussen de broedtijd en trektijd van veel vogels in (zonering in tijd). Een ander sprekend voorbeeld van goed samengaan van economische en ecologische functies, wordt gevormd door natuurvriendelijke oevers: ze zijn nuttig voor de biodiversiteit en hebben ook een economische waarde door hun bijdrage aan waterzuivering en oeverbescherming. Een voorbeeldwaar het conflict tussen natuur en economie meer duidelijk werd, is de opeenstapeling van de vele projecten voor recreatie, scheepvaart en landbouw. Hierdoor wordt het beetje bij beetje drukker in het gebied en neemt de oppervlakte natuur af. Ondanks de veelal goede bedoelingen in de ontwerpfasen, delft tijdens de uitvoering van veel projecten natuur vaak het onderspit.

3.2.2 Vaststellen van de kenmerken van het groenblauwe netwerk

Voorafgaand aan de workshop was op basis van wetenschappelijke kennis een groslijst met ruimtelijke kenmerken opgesteld die van belang zijn voor de realisatie van de verschillende ecologische en economische ambities ('doelen'). De huidige situatie ten aanzien van die kenmerken is geïnventariseerd, mede op basis van informatie uit het gebied (met name verkregen via de provincie).

In de workshop is door deelnemers in de eerste plaats aangegeven of de groslijst met kenmerken volledig is, of dat er kenmerken missen of juist overbodig zijn. De uiteindelijke groslijst met kenmerken, gebaseerd op de inbreng van de deelnemers aan de workshop, is samengevat in tabel 3.2. In deze tabel staat verder aangegeven welke kenmerken belangrijk worden geacht voor de realisatie van de verschillende doelen.

Hiertoe werd aan iedere deelnemer gevraagd 15 punten te verdelen over de verschillende kenmerken. Hoe belangrijker een kenmerk werd geacht, hoe meer punten eraan gegeven moest worden. Het verband tussen kenmerk en belang kan overigens zowel positief als negatief zijn. Een positief verband betreft bijvoorbeeld het grote belang dat door natuurbeschermingsorganisaties

aan natuur wordt gehecht. Wanneer daarentegen een bepaald ruimtelijk kenmerk belemmerend werkt voor het nastreven van het eigen gewenste belang, dan is er sprake van een negatief verband. Tot slot zijn de deelnemers ingedeeld naar het belang dat zij vertegenwoordigen. Voor sommigen was dit op voorhand duidelijk, anderen hebben dit zelf aangegeven.

3.2.3 Vaststellen niveaus van de kenmerken

Nadat met de belangenbehartigers was bepaald welke ruimtelijke kenmerken van een groenblauw netwerk van belang zijn voor de realisatie van hun doelen, is bepaald wat het niveau van die kenmerken (kwalitatief of kwantitatief) dient te zijn. De niveaus zijn zoveel mogelijk kwantitatief vastgesteld. Tabel 3.3 toont de resultaten van de exercitie waarbij deelnemers konden aangeven wat het gewenste niveau is voor de realisatie van hun doelen. Als referentie geldt de huidige situatie. Voor een aantal kenmerken werd ook het geplande niveau gegeven, indien dat was vastgesteld in beleid. Er was als randvoorwaarde meegegeven dat de gewenste niveaus realistisch waren voor dit gebied, maar dit is niet kwantitatief gemaakt.

Tabel 3.2		Verdeling van punten door belangenvertegenwoordigers over verschillende ruimtelijke kenmerken. Hoe hoger het aantal punten, hoe belangrijker een kenmerk wordt gevonden			
Belang	Natuur	Recreatie	Landbouw	Beleid	Totaal
Aantal deelnemers dat het belang vertegenwoordigt:	3	3	1	2	9 c)
Belangrijkheid van de ruimtelijke kenmerken					
Ruimtelijk kenmerk van groenblauw netwerk	Natuur	Recreatie	Landbouw	Beleid	Totaal
Totaal oppervlakte Riet & Ruigte	5		2	5	12
Totaal oppervlakte Bloemrijk & vogelrijk grasland a)	5	3	2	7	17
Totaal oppervlakte Water	5	3	2		10
Grootste aaneengesloten plek Riet en Ruigte	3			9	12
Grootste aaneengesloten plek Bloemrijk & vogelrijk grasland	5			2	7
Grootste aaneengesloten Water		4			4
Km rietoevers inclusief natuurvriendelijke oevers	6	4			10
Totaal oppervlakte productie grasland			5		5
Bouwland			4		4
Open landschap	7	5			12

Tabel 3.2 Verdeling van punten door belangenvertegenwoordigers over verschillende ruimtelijke kenmerken. Hoe hoger het aantal punten, hoe belangrijker een kenmerk wordt gevonden (vervolg)

Ruimtelijk kenmerk van groenblauw netwerk	Natuur	Recreatie	Landbouw	Beleid	Totaal
Km fietsroutes	1				1
% fietsroutes en wandelroutes in ongestoord landschap	1	6			7
Aantal jachthavens		4		2	6
Aantal aanlegplaatsen	2	6			8
Aantal bungalowparken		1			1
Aantal campings		1		2	3
Aantal clusters van jachthavens (binnen 1 km)	2	1			3
Aantal clusters van aanlegplaatsen (binnen 500 m)	1	1			2
Aantal clusters van bungalowparken (binnen 1 km)		1			1
Mate waarin natuur en recreatie aan elkaar grenzen (aanlegplaatsen)	2	4		3	9
Mate waarin natuur en recreatie aan elkaar grenzen (jachthavens)		1			1
Waterkwaliteit	b)	b)	b)	b)	

a) Het oorspronkelijke onderscheid tussen bloemrijk grasland en vogelrijk grasland is niet overgenomen, want veel bloemrijk grasland is in dit gebied aangewezen als VHR-gebied voor de overwintering van vogels (ganzen). Daarom vallen de categorieën vaak samen en is in dit gebied vooral de waarde voor vogels van belang; b) Later toegevoegd, daarom niet gescoord; c) Eén deelnemer aan de workshop was niet aanwezig bij dit onderdeel, waardoor het totaal niet 10, maar 9 is.

Het was mogelijk om voor de meeste kenmerken de huidige situatie kwantitatief aan te geven. Het niveau voor de mate waarin natuur en recreatie aan elkaar grenzen is kwalitatief aangegeven waarbij de twee uitersten schematisch werden weergegeven (zie figuur 3.1). De huidige situatie voor openheid van het landschap, km rietoevers (inclusief natuurvriendelijke oevers) en oppervlakte water konden niet gekwantificeerd worden aangegeven, omdat deze kenmerken tijdens de workshop waren ingebracht. Ook de waterkwaliteit werd kwalitatief aangegeven, waarbij 'ziekmakend' en 'drinkbaar, helder', de uitersten waren.

Tabel 3.3 Het gewenste niveau van de ruimtelijke kenmerken zoals door de deelnemers aan de workshop aangegeven a)

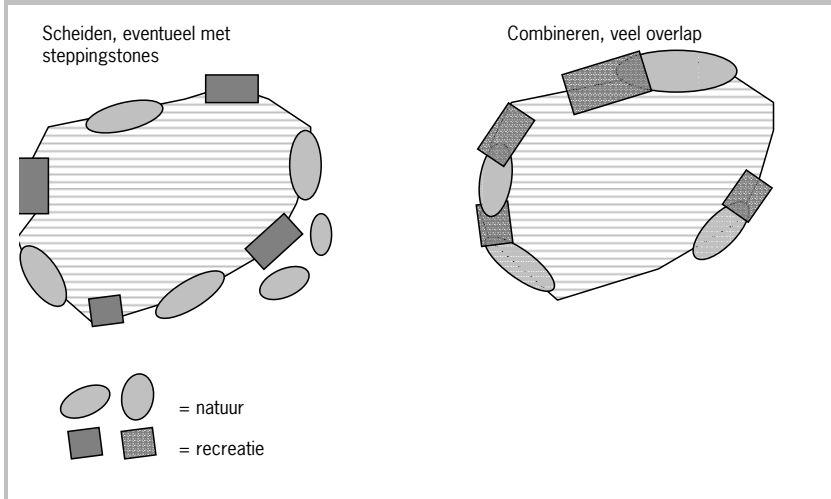
	Belang				
	natuur	recreatie	landbouw	beleid	
Aantal deelnemers dat het belang vertegenwoordigt	3	3	1	2	
gewenste ontwikkelrichting t.o.v. huidig niveau					
Ruimtelijk kenmerk van groenblauw netwerk	huidig niveau	natuur	recreatie	landbouw	beleid
Totaal oppervlakte Riet & Ruigte	960 ha	++	+	=	++
Totaal oppervlakte Bloemrijk & vogelrijk grasland*	3.670 ha	++	+	=	++
Totaal oppervlakte Water	b)	++	++	=	=
Grootste aaneengesloten plek Riet en Ruigte	29 ha	++	=	=	++
Grootste aaneengesloten plek Bloem- & vogelrijk grasland	164 ha	++	+	=	++
Grootste aaneengesloten Water	b)	+	+	=	=
Km rietoevers inclusief natuurvriendelijke oevers	b)	++	+	=	++
Totaal oppervlakte productie grasland	5.275 ha	-	-	=	=

a) De scores zijn per belang gemiddeld over de vertegenwoordigers van de vier belangen. De score is kwalitatief weergegeven ten opzichte van de huidige situatie: '++' = veel hoger niveau dan huidige situatie; '+' = hoger dan huidig; '-' = lager dan huidig; '=' = huidige situatie gewenst.

Tabel 3.3 Het gewenste niveau van de ruimtelijke kenmerken zoals door de deelnemers aan de workshop aangegeven a)

Ruimtelijk kenmerk van groenblauw netwerk	gewenste ontwikkelrichting t.o.v. huidig niveau				
	huidig niveau	natuur	recreatie	landbouw	beleid
Bouwland	b)	-	=	=	=
Open landschap	b)	+	+	+	+
Km fietsroutes	67 km	=	+	=	=
% fietsroutes en wandelroutes in ongestoord landschap	87%	=	++	+	+
Aantal jachthavens	36	=	=	=	-
Aantal aanlegplaatsen	147	=	+	=	c)
Aantal bungalowparken	7	-	=	=	=
Aantal campings	21	=	=	=	=
Aantal clusters van jachthavens (binnen 1 km)	12	-	-	=	=
Aantal clusters van aanlegplaatsen (binnen 500 m)	27	=	+	=	=
Aantal clusters van bungalowparken (binnen 1 km)	5	-	-	=	=
Mate waarin natuur en recreatie aan elkaar grenzen (aanlegplaatsen) (zie figuur 3.1)	redelijk veel overlap	=	+	=	-
Mate waarin natuur en recreatie aan elkaar grenzen (jachthavens) (zie figuur 3.1)	weinig overlap	=	=	=	=
Waterkwaliteit	b)	++	++	++	++

a) De scores zijn per belang gemiddeld over de vertegenwoordigers van de vier belangen. De score is kwalitatief weergegeven ten opzichte van de huidige situatie: '++' = veel hoger niveau dan huidige situatie; '+' = hoger dan huidig; '-' = lager dan huidig; '=' = huidige situatie gewenst (vervolg); b) Kenmerk tijdens workshop toegevoegd, daarom geen informatie over het huidige niveau; c) Geen gewenst niveau aangegeven.

Figuur 3.1**Illustratie van de kwalitatieve niveaus voor de mate waarin natuur en recreatie aan elkaar grenzen**

3.3 Discussie over de resultaten en evaluatie van de workshop

De deelnemers namen de groslijst van kenmerken die door de onderzoekers was opgesteld voor het grootste deel over. Een enkele aanpassing was nodig, zoals de samenvoeging van de 2 typen natuurgrasland. En ook werden enkele andere kenmerken toegevoegd, zoals openheid van het landschap, oppervlakte bouwland en waterkwaliteit.

De kenmerken die het meest van belang geacht werden, waren de oppervlakte natuur (grasland of riet en ruigte), open landschap, rietoevers. De gewenste niveaus lagen voor vrijwel alle kenmerken hoger dan het huidige niveau of op het huidige niveau. Om aan extra oppervlakte voor natuur en water te komen, wensten vertegenwoordigers van natuur- en recreatiebelangen een kleiner oppervlakte productiegrasland. Bij het vaststellen van de niveaus, was voor een aantal kenmerken ook het geplande niveau weergegeven (indien in beleid vastgelegd). Dit werd echter als te sturend ervaren. Deelnemers hadden het negatieve gevoel dat ze hiermee in een bepaalde richting werden gestuurd.

Uit de evaluatie van de middag kwam naar voren dat de deelnemers het zinvol vinden dat RITAM gebruik maakt van de kennis die zij hebben over het gebied. De deelnemers kennen de praktijk van het gebied, hebben specifieke informatie die we als onderzoekers niet hebben. Daarnaast vindt men het positief dat vertegenwoordigers van verschillende belangen in het gebied met elkaar om de tafel gaan zitten en niet alleen met de onderzoekers, maar ook *met elkaar* in gesprek gaan.

Ook wordt het als positief ervaren dat ze betrokken worden bij de ontwikkeling van de methode. Tegelijkertijd vinden deelnemers het lastig om de plaats van de workshop in de gehele methode te overzien. Er zit wellicht een knelpunt in een dergelijke benadering. De praktijk wordt immers betrokken bij de ontwikkeling van een methode, juist omdat RITAM niet een kant-en-klare aanpak wil gebruiken, maar een aanpak waarin ook de ideeën van de praktijk worden verwerkt. Enige onzekerheid waar één en ander toe leidt, is dan niet te voorkomen. Het is dus erg belangrijk om deelnemers aan een workshop duidelijk te maken wat reeds vaststaat en welke keuzeruimte nog open is. Op deze manier wordt meer helderheid verschaft en weten mensen beter wat ze in de workshop kunnen verwachten en wat hun rol daarin is.

4 Ontwikkeling en uitvoering van keuze-experiment

Dit hoofdstuk gaat in op de stappen 3 en 4 uit het stappenplan (zie figuur 2.2) en beschrijft achtereenvolgens de inrichtingsvarianten die zijn ontworpen (paragraaf 4.1), de uitvoering van het keuze-experiment (paragraaf 4.2) en de resultaten en de analyse daarvan (paragraaf 4.3).

4.1 De inrichtingsvarianten

Op basis van de workshop zijn de verschillende inrichtingsvarianten ontwikkeld. De inrichtingsvarianten bestonden uit 6 ruimtelijke kenmerken en de betalingsbereidheid. Deze 6 kenmerken vormen als het ware een shortlist die, op basis van de uitkomsten van de eerste workshop, voortkomt uit de groslijst van kenmerken zoals weergegeven in met name tabel 3.2 en 3. De 6 ruimtelijke kenmerken en de reden waarom ze geselecteerd waren, zijn:

(1) Oppervlakte natuur:

Kenmerk voor meerdere belangen (tabel 3.2) en randvoorwaarde voor realisatie van natuurdoelen.

(2) Oppervlakte water:

Kenmerk voor meerdere belangen (tabel 3.2).

(3) Kilometers fietspad:

Kenmerk voor het percentage fietsroutes in ongestoord landschap (tabel 3.2) en vanuit 'recreatiebelang' bleek een flinke toename gewenst (tabel 3.3). Door keuze van ligging van extra fietsroutes is dit vormgegeven.

(4) Aanlegplaatsen voor boten:

Kenmerk, met name de mate waarin natuur en aanlegplaatsen aan elkaar grenzen (tabel 3.2).

(5) Recreatieve voorzieningen (jachthavens en campings):

Kenmerk voor recreatiebelang (tabel 3.2).

(6) Waterkwaliteit:

Kenmerk voor waterkwaliteit, toename kwaliteit gewenst door alle belangen (tabel 3.2 en 3.3).

Zoals gezegd zijn deze 6 ruimtelijke kenmerken aangevuld met de betalingsbereidheid. Deze betalingsbereidheid is een bedrag in euro's dat huishoudens zouden moeten betalen voor de realisering van de inrichtingsvariant waarop het geldbedrag betrekking heeft. Ter illustratie: als aan inrichtingsvariant 1 een bedrag van € 25 is gehangen, dan betekent dit dat alle huishoudens in het onderzoeksgebied een eenmalig bedrag van € 25 moeten betalen om inrichtingsvariant 1 te realiseren. Het idee is dat de voorkeur voor een inrichtingsvariant zal afnemen, wanneer het bedrag dat eraan hangt toeneemt.

Hieronder staat samengevat wat de verschillende niveaus zijn die aan de verschillende kenmerken zijn gekoppeld. Dit is louter een beschrijvende opsomming. Voor een ruimtelijke weergave van de kenmerken en hun niveaus, zie de verschillende figuren in Bijlage 1.

Natuur

- Niveau 1 Huidige situatie.
- Niveau 2 Situatie zoals gepland in bestaande plannen van de provincie voor provinciale invulling van EHS. Meer concreet: 150 ha extra riet.
- Niveau 3 Een sterke toename van riet en ruigte. Dit betekent 350 ha extra riet en ruigte, waarvan minimaal 312 ha in het grootste, reeds bestaande rietgebied.
- Niveau 4 Niveau 2 aangevuld met een extra corridor van riet en ruigte.
- Niveau 5 Een sterke toename van natuurgrasland. Dit betekent 300 ha extra natuurgrasland, aangelegd als verbindingzones, waardoor bestaande oppervlaktes natuurgrasland met elkaar worden verbonden.
- Niveau 6 300 ha nieuwe natuur - te weten 200 ha extra natuurgrasland en 100 ha extra riet en ruigte - ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek.

Deze 6 natuurniveaus zijn van belang voor het realiseren van de ruimtelijke randvoorwaarden voor bepaalde diersoorten in het gebied, waarover later meer.

Water

- Niveau 1 Huidige situatie.
- Niveau 2 Extra waterverbinding ten noorden van de snelweg A7 Joure-Sneek.
- Niveau 3 Extra waterverbinding ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek.

Fietsroutes

- Niveau 1 Huidige situatie.
- Niveau 2 Extra fietsroute ten noorden van de snelweg A7 Joure-Sneek.
- Niveau 3 Extra fietsroute ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek.

Aanlegplaatsen

- Niveau 1 Huidige situatie.
- Niveau 2 Clustering van bestaande aanlegplaatsen. Het totale aantal blijft gelijk.
- Niveau 3 Extra aanlegplaatsen, verspreid over de verschillende natuurgebieden.

Recreatieve voorzieningen

- Niveau 1 Huidige situatie.
- Niveau 2 Clustering van voorzieningen ten noorden van de snelweg A7 Joure-Sneek (bij 'Terhorne').
- Niveau 3 Clustering van voorzieningen, zowel ten noorden ('Terhorne') als ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek.

Waterkwaliteit

- Niveau 1 Huidige situatie.
- Niveau 2 Kwaliteit zoals voorgesteld in de Kaderrichtlijn Water.
- Niveau 3 Drinkwaterkwaliteit.

Betalingsbereidheid

- Niveau 1 € 10
- Niveau 2 € 25
- Niveau 3 € 80

De 6 niveaus van natuur zijn gebaseerd op het behalen van verschillende ecologische ambitieniveaus. Ambitieniveaus worden gebaseerd op het realise-

ren van de ruimtelijke randvoorwaarden in het gebied voor het duurzaam overleven van fauna doelsoorten van het nationale natuurbeleid (zie tabel 4). Bij de vertaling van de gewenste niveaus van landschapskenmerken, zoals de belangenvertegenwoordigers die hadden aangegeven, naar ruimtelijke invulling van de hectares in inrichtingsvarianten in het gebied is kennis over ruimtelijke randvoorwaarden van deze faunasoorten gebruikt (zie bijvoorbeeld Pouwels et al., 2002). Bij elke inrichtingsvariant is aangegeven wat deze betekent voor de haalbaarheid van de doelsoorten. In de huidige situatie zijn de omstandigheden in het gebied geschikt voor de overleving van 10 van de doelsoorten.

De doelsoorten die in het gebied voor kunnen komen zijn gebaat bij 3 typen natuur, te weten (1) natuurgrasland; (2) riet en ruigte; of (3) natuurgrasland en riet en ruigte (zie tabel 4.1). Overigens is het goed op te merken dat de gepresenteerde inrichtingsvarianten niet zijn gericht op het realiseren van alle 22 doelsoorten tegelijk in het gebied. Hoewel de realisatie van al deze doelsoorten in theorie wel mogelijk is, is het in de praktijk niet haalbaar. Het zou namelijk betekenen dat vrijwel het gehele gebied omgevormd moet worden tot bovengenoemde 3 natuurtypen. Wel is het nadrukkelijk zo dat elk ander natuurniveau dan niveau 1 (huidige situatie) er op is gericht om *extra* doelsoorten in het gebied te realiseren.

Tabel 4.1		Overzicht van de doelsoorten per natuurtype a)					
		Natuur niveau in keuze-experiment					
		1	2	3	4	5	6
Natuurtype:	Doelsoort:						
Riet en ruigte							
	Rietzanger	■	■	■	■	■	■
	<i>Bruine kiekendief</i>			■	■		■
	<i>Blauwborst</i>			■			
	Krooneend			■			
	Roerdomp			■			
	Baardman						
	Grote karekiet						
	Porseleinhoen						
	Purperreiger						
	Snor						
	Woudaap						
Natuurgrasland							
	Grutto	■	■	■	■	■	■
	Bruine vuurvliinder	■	■	■	■	■	■
	<i>Kemphaan</i>					■	
Riet en ruigte en Natuurgrasland							
	<i>Noordse woelmuis</i>	■	■	■	■	■	■
	Waterspitsmuis	■	■	■	■	■	■
	Watersnip	■	■	■	■	■	■
	Wulp	■	■	■	■	■	■
	Zomertaling	■	■	■	■	■	■
	Grote vuurvliinder	■	■	■	■	■	■
	Zilveren maan	■	■	■	■	■	■
	<i>Kwartelkoning</i>						

a) Bij iedere soort is aangegeven bij welke van de 6 niveaus van natuur in het keuze-experiment zij voor kunnen komen. De zwart weergegeven soorten kunnen in de huidige situatie (natuurniveau 1) en ook in de 5 alternatieve niveaus (2-6) voorkomen. De groen weergegeven soorten kunnen niet duurzaam in de huidige situatie voorkomen, maar wel bij één of meer van de alternatieve natuurniveaus. De rood weergegeven soorten zijn wel doelsoort van de natuurtypen, maar kunnen in geen van de voorgestelde natuurniveaus duurzaam voorkomen. Vier soorten zijn *gecursiveerd*, deze zijn gekozen als 'indicatorsoort' van de natuurniveaus: de Noordse woelmuis voor 1 en 2, de Blauwborst voor 3, de Bruine kiekendief voor 4 en 6 en de Kemphaan voor 5.

In elke gepresenteerd inrichtingsvariant was een plaatje weergegeven van een zogeheten 'indicatorsoort', die weergaf welke doelsoorten door die inrichtingsvariant mogelijk gerealiseerd zouden kunnen worden. Er waren in totaal 4 indicatorsoorten, zie ook tabel 4. De soorten waren de Noordse woelmuis, de Blauwborst, de Bruine kiekendief en de Kempphaan. Door het weergeven van indicatorsoorten, die indicator zijn voor één of meer doelsoorten, werd de respondent zich bewust van de ecologische consequenties van een inrichtingsvariant. Dit is uiteraard van belang voor het maken van een keuze tussen de voorgeschotelde inrichtingsvarianten.

De ruimtelijke invulling van de overige kenmerken is gebaseerd op expertschattingen van de onderzoekers zelf. De hoogte van de bedragen bij de betalingsbereidheid sluit aan bij bedragen die in andere studies gebruikt worden.

In totaal zijn er vele honderden inrichtingsvarianten te formuleren met combinaties van bovenstaande kenmerken en niveaus. Uiteindelijk werden er 27 inrichtingsvarianten geformuleerd voor het keuze-experiment. Een voorwaarde voor selectie van deze varianten is dat ieder niveau minstens 1 keer in het experiment voorkomt. Inrichtingsvariant 1 beschrijft de huidige situatie, de overige 26 inrichtingsvarianten geven alternatieve (en unieke) inrichtingsvarianten voor het gebied weer. Het statistisch design, dat wil zeggen de samenstelling van elke inrichtingsvariant, staat schematisch weergegeven in bijlage 2.

4.2 Samenstelling en uitvoering van het keuze-experiment

4.2.1 De inhoud van de vragenlijst

Het keuze-experiment bestaat uit een elektronische vragenlijst met 19 vragen die over de volgende drie onderdelen waren verdeeld.

- A. Algemene achtergrondvragen (4 vragen);
- B. 'Afweegvragen' (13 vragen);
- C. Afrondende vragen met de mogelijkheid tot het geven van opmerkingen (2 vragen).

Voordat met onderdeel A ('Algemene achtergrondvragen') kon worden begonnen werd de deelnemer aan het onderzoek allereerst welkom geheten. Hiertoe werd een startpagina gebruikt, met daarop achtergrondinformatie

over het onderzoeksproject. Op deze pagina werd gevraagd hun medewerking aan het onderzoeksproject te verlenen door de vragenlijst in te vullen. Ook stond op deze pagina nadrukkelijk vermeld dat 'bij de analyse van de resultaten de individuele antwoorden *niet* naar de persoon worden herleid.' Deelnemers kregen hiermee de garantie dat ze niet zouden worden geconfronteerd met individuele uitspraken of keuzes. Onderaan de startpagina stond een link, waarmee de deelnemers in konden loggen. Door op deze link te drukken, verscheen het volgende scherm, waarin de deelnemers om een gebruikersnaam werd gevraagd. Deze was eerder, samen met het internetadres waarop de vragenlijst was te vinden, per brief naar de deelnemers verstuurd. Hier wordt later op teruggekomen.

Enmaal ingelogd kreeg de deelnemer een beginscherm met daarop achtergrondinformatie en een korte uitleg van de vragenlijst. Hierin werd gemeld dat uitsluitend belangenbehartigers zijn benaderd voor deelname aan het onderzoek. Ook werd nogmaals benadrukt dat de gegeven antwoorden anoniem worden verwerkt. Wanneer de deelnemer de tekst had doorgelezen, kon met een klik op de knop worden begonnen met de vragenlijst.

Onderdeel A bevatte in totaal vier vragen over de achtergrond van de deelnemer:

- Vraag 1 vroeg de deelnemer aan welke organisatie hij of zij is verbonden.
- Vraag 2 ging in op het belang dat de deelnemer vertegenwoordigt. Hij of zij had hierbij de keuze uit recreatie, landbouw, natuur, landschap, waterbeheer, of anders (waarna de deelnemer zelf moest aangeven welk andere belang).
- Vraag 3 betref in hoeverre de deelnemer inzicht heeft in de wensen van zijn of haar achterban, waarbij vier antwoordmogelijkheden werden gegeven:
  - ik ken de wensen niet;
  - neutraal of geen idee;
  - ik ken de wensen op hoofdlijnen/enigszins;
  - ik ken de wensen volledig.
- Vraag 4 vroeg of de deelnemer bereid is om de vragenlijst verder in te vullen, gegeven het feit dat ze dit namens hun achterban dienen te doen. Hier kon gekozen worden uit drie antwoorden:
  - ja;
  - nee, ik wil niet, omdat ... (zelf aanvullen);
  - nee, ik kan niet, omdat ... (zelf aanvullen).

Als er bij vraag 4 'nee' werd ingevuld, dan werd onderdeel B - de 'afweevragen' - overgeslagen en werd de deelnemer automatisch 'doorgelinkt' naar het slot van de vragenlijst (onderdeel C). Pas wanneer de deelnemer de vier introductievragen had beantwoord, kon worden overgegaan naar het volgende onderdeel.

Onderdeel B bestond uit totaal 13 'afweevragen'. In een toelichting werd duidelijk gemaakt dat elke 'afweevraag' was opgebouwd uit drie, naast elkaar weergegeven inrichtingsvarianten en dat elke inrichtingsvariant bestond uit zes ruimtelijke kenmerken aangevuld met de betalingsbereidheid. Speciale nadruk werd hierbij gelegd op de interpretatie van de betalingsbereidheid. Deze werd als volgt uitgelegd:

'Omdat wij willen achterhalen wat uw achterban over heeft voor gebiedsontwikkeling en -behoud, is aan de inrichtingsvarianten een geldbedrag gekoppeld. Dit bedrag is een eenmalige betaling per huishouden voor het realiseren/behouden van de inrichtingsvariant. Dit bedrag is niet gelijk aan de kostprijs. Wij zijn geïnteresseerd in de vraag welk bedrag uw achterban voor een bepaalde inrichtingsvariant over zou hebben. Ook aan de huidige situatie is een geldbedrag gekoppeld, aangezien verondersteld wordt dat het behouden van de huidige situatie evenmin kosteloos is.'

Verder werd in de toelichting aandacht besteed aan de ecologische indicator, zoals ook hierboven in paragraaf 4.1 is gedaan. Tot slot volgde tekst en uitleg over hoe de 'afweevragen' door de deelnemer gelezen moesten worden. De toelichting was zo compleet mogelijk teneinde er zeker van te zijn dat de deelnemer de afweevragen precies zo interpreteert zoals deze waren bedoeld.

Na de toelichting verschenen de 13 'afweevragen'. Deze 13 vragen bevatten in totaal 27 inrichtingsvarianten. Iedere afweevraag bestond uit 3 inrichtingsvarianten, die naast elkaar werden gepresenteerd, waarbij de eerste van de drie telkens de huidige situatie was. Hiermee werd de huidige situatie een soort van meetlat waarmee de andere inrichtingsvarianten konden worden vergeleken. Aan de hand van de huidige situatie werd dus per vraag inzichtelijk gemaakt welke veranderingen de twee andere inrichtingsvarianten beoogden. Met uitzondering van de huidige situatie - die dus in elke 'afweevraag' werd herhaald - kwam geen enkele andere inrichtingsvariant meer dan 1 keer voor. Onder elke inrichtingsvariant stond een korte toelichting, met daarbij vetgedrukt de veronderstelde betalingsbereidheid per huishouden. De deelnemer moest per 'afweevraag' aangeven welk van de drie inrichtingsvarianten hij of zij namens de achterban zou kiezen. Zodra de deelnemer dit had

gedaan, kon met de knop 'volgende' naar de volgende 'afweegvraag' worden gegaan. Zolang niet alle 13 vragen waren beantwoord, was het te allen tijden mogelijk terug te keren naar vorige 'afweegvragen'. Een voorbeeld van een dergelijke 'afweegvraag' is weergegeven in Bijlage 3. De inrichtingsvarianten werden 'random' gepresenteerd, om te voorkomen dat de volgorde de uitkomsten zou bepalen. Wel was de linker inrichtingsvariant altijd de huidige situatie.

Wanneer alle 'afweegvragen' waren doorlopen, kwam de deelnemer terecht bij onderdeel C die 2 afrondende vragen omvatte:

- Vraag 18 was de vraag naar het geografisch gebied waar de mensen wonen die de achterban vormen van de organisatie waarvan de deelnemer vertegenwoordiger is:
  - Enkel in het studiegebied tussen Joure en Sneek
  - Enkel in het studiegebied tussen Joure en Sneek, én in Joure en Sneek zelf
  - In heel Nederland
  - In een ander gebied, namelijk... (zelf aanvullen)
- Vraag 19 gaf de mogelijkheid tot het stellen van vragen en het maken van opmerkingen.

Wanneer de deelnemer op de knop 'opslaan' drukte, werden zijn of haar antwoorden automatisch naar een database verzonden. Daarna was het niet meer mogelijk om wijzigingen in de antwoorden aan te brengen. De vragenlijst was IP-gebonden, waardoor per computer slechts één vragenlijst kon worden ingevuld. Door gebruik te maken van meerdere computers was het weliswaar in principe mogelijk de vragen meerdere keren te beantwoorden, maar de deelnemers werd nadrukkelijk verzocht dit niet te doen en de vragenlijst één keer in te vullen.

Als een deelnemer halverwege de vragenlijst stopte en later opnieuw inlogde dan moest hij of zij weer van voor af aan beginnen. Eerder gegeven antwoorden gingen automatisch verloren, omdat antwoorden alleen in de database werden opgeslagen als aan het eind van de vragenlijst op de 'opslaan'-knop was gedrukt.

4.2.2 Het uitvoeren van de vragenlijst

Voordat de vragenlijst definitief werd gemaakt, is hij aan een tiental collega's ter commentaar voorgelegd. Ook onder enkele medewerkers van de provincie

Fryslân is een testversie van de vragenlijst verspreid. Aan de hand van de verkregen opmerkingen is de vragenlijst verder aangescherpt en verfijnd. Daarmee was de elektronische vragenlijst eind mei 2007 definitief. Vervolgens is naar allerlei belangenbehartigers een brief gestuurd, met daarin het verzoek mee te werken aan het onderzoek en de vragenlijst in te vullen. In deze brief, die op briefpapier van het Friese Merenproject was gedrukt, stond het internetadres vermeld waarop de vragenlijst was te vinden, evenals de gebruikersnaam waarmee ingelogd kon worden. Deze was overigens voor alle deelnemers gelijk. In de brief werden de deelnemers bovendien uitgenodigd voor de workshop in Leeuwarden waarin de resultaten van de vragenlijst zouden worden besproken. De deelnemers hadden ruim 2 weken de tijd om de vragenlijst in te vullen. Na ongeveer een week werd, eveneens op briefpapier van het Friese Merenproject, een herinnering gestuurd. Toen bleek dat met name de response vanuit de provincie achterbleef bij de verwachtingen, is na 2 weken gericht actie ondernomen door naar een aantal provinciale medewerkers een e-mail te versturen met het verzoek de vragenlijst alsnog in te vullen.

Mede op basis van informatie van de provincie werden vertegenwoordigers van de volgende organisaties per brief benaderd:

- Provincie Fryslân, inclusief het Friese Merenproject
- Staatsbosbeheer, regio Noord
- Vereniging voor Agrarisch Natuurbeheer ' *Tusken Skarren en Marren* '
- It Fryske Gea
- RECRON Friesland
- HISWA Noord
- Watersportverbond, district Noord
- Hengelsportfederatie Fryslân
- Friese Bond van Binnenvissers
- Wetterskip Fryslân
- Friese Milieufederatie
- Gemeente Skarsterlân
- Gemeente Sneek
- Gemeente Wymbritseradiel
- LTO Noord
- LNV Noord
- ANWB, Regio Noord
- Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging
- Werkgroep IVN Nederland
- Vogelwacht Sneek
- Natuurmonumenten
- VV Mid-Fryslân
- VV Langweer-Joure
- VV Wimbritseradiel
- VV Sneek
- Woningstichting Patrimonium Sneek
- Woningstichting De Wieren
- WoonBedrijf, locatie Koudum
- Woonstichting Haskerland
- Welkomwinkel Bolsward

Binnen verschillende organisaties werden meerdere medewerkers verzocht de vragenlijst in te vullen. Wellicht ten overvloede, maar het aantal aangeschreven deelnemers was dus aanzienlijk groter dan het aantal belangenbehartigers dat betrokken was bij de eerste workshop. Bovendien is de samenstelling van de groep potentiële deelnemers meer divers (er worden meer belangen vertegenwoordigd) dan tijdens de eerste workshop het geval was.

In totaal zijn er 59 belangenbehartigers per brief aangeschreven. Het vermoeden was dat lokale belangenbehartigers meer betrokken zijn bij de ontwikkelingen in het gebied dan de 'gemiddelde burger'. In het verlengde daarvan werd verwacht dat de response onder belangenbehartigers hoger uit zou pakken dan wanneer de vragenlijst verstuurd zou worden naar, bijvoorbeeld, een steekproef onder alle inwoners van het gebied. Dit werd vermoeden werd enigszins bevestigd door het responsepercentage: deze bedroeg 49% (oftewel, 29 van de 59 deelnemers hebben hun medewerking aan het onderzoek verleend). Niettemin was aanvankelijk gehoopt op een nog hoger responsepercentage. Overigens waren niet alle 29 vragenlijsten volledig ingevuld. Elf van de 29 deelnemers hebben geen 'afweegvragen' beantwoord, omdat ze daartoe niet bereid waren, bijvoorbeeld omdat ze het belang van hun achterban niet of nauwelijks kenden. In totaal konden er dus 18 volledig ingevulde vragenlijsten worden geanalyseerd.

4.3 Resultaten en analyse

Voor de analyse van de toepassing van RITAM in Friesland is onderscheid gemaakt tussen twee groepen belangenbehartigers, namelijk behartigers van natuurbelangen (n=5) en belangenbehartigers uit de economische hoek (n=13). Grote tegenstellingen tussen de groepen zijn er niet gevonden. Overeenkomstig onze verwachting willen de 'natuurbelangenbehartigers' meer natuur. Hoewel ze in principe zowel meer natuurgrasland als meer riet willen, gaat de grootste voorkeur van de natuurliefhebbers uit naar de aanleg van extra riet en ruigte ten zuiden van de A7 (niveau 6). Deze inrichtingsvariant is er vanuit ecologisch perspectief op gericht het gebied geschikt te maken voor de Bruine Kiekendief. Ook de belangenbehartigers uit de economische hoek (recreatie, landbouw) staan welwillend tegenover een uitbreiding van het areaal natuur. Ofschoon de voorkeur van de 'economiebelangenbehartigers' voor

meer natuur niet significant is, kan, op basis van deze eerste uitkomsten voorzichtig worden geconcludeerd dat hun voorkeur uitgaat naar meer natuurgrasland (Niveau 5). De doelsoort die van deze toename van rietland zal profiteren, is de Kempphaan. Verder valt op dat beide groepen belangenbehartigers het clusteren van aanlegplaatsen geen goed idee vinden. Ze willen de aanlegplaatsen houden zoals in de huidige situatie. Evenmin zijn beide groepen geïnteresseerd in een extra fietsroute boven de snelweg (door natuurgebied). Belangenbehartigers uit de economische hoek zien daarentegen wel wat in de optie om een extra fietspad ten zuiden van de snelweg A7 aan te leggen - dus door landbouwgebied.

Een opvallende uitkomst blijkt betrekking te hebben op de betalingsbereidheid. Betalen wordt door de 'economiebelangenbehartigers' als negatief ervaren. Dat betekent dat hun voorkeur voor een bepaalde inrichtingsvariant afneemt zodra ze er meer voor moeten gaan betalen. Oftewel, een hoger prijs geeft een lager nut. Dit negatieve (en logische) verband tussen voorkeur en prijs is niet terug te vinden bij de natuurliefhebbers; de hoogte van het bedrag dat ze kwijt zijn aan een inrichtingsvariant heeft kennelijk geen invloed te hebben op hun uiteindelijke voorkeur. Voor dit laatste zijn twee mogelijke verklaringen te geven. Het aantal respondenten is te klein, of - een meer waarschijnlijke verklaring - de 'natuurbelangenbehartigers' hebben bij het maken van de afwegingen geen rekening gehouden met de prijs.

Kan op basis van bovenstaande resultaten een 'optimaal' landschap worden geadviseerd? Voor het beantwoorden van deze vraag is het van belang te weten hoe zwaar de verschillende belangen mee tellen in het besluitvormingsproces. Als het beleid, om wat voor reden dan ook, aangeeft dat belang 1 belangrijker is dan belang 2, dan betekent dit automatisch dat de antwoorden die de behartigers van belang 1 hebben gegeven zwaarder wegen dan de antwoorden van de tweede groep belangenbehartigers. Vanuit economisch oogpunt zouden de belangen zo gewogen moeten worden dat alle individuen in een populatie representatief zijn vertegenwoordigd.

De gewichten die aan de verschillende belangen worden gegeven kan bijvoorbeeld op politieke of andere gronden plaatsvinden. In dit onderzoek was geen inzicht in de politieke gronden. Een andere, meer economische basis voor het bepalen van de gewichten is op grond van de representativiteit van de belangenbehartigers. In dit rapport is louter te illustratie het 'optimale' landschap geschetst op basis van twee soorten fictieve gewichten:

1. Economie en natuur zijn even belangrijk, waardoor de antwoorden die de 5 'natuurbelangenbehartigers' hebben gegeven even zwaar wegen als de

antwoorden van de 13 'economiebelangenbehartigers'; Dit betekent dat het gewicht dat aan de antwoorden van de 'natuurbelangenbehartigers' wordt gehangen 2,6 is (5 maal 2,6 is 13). Vanzelfsprekend is het gewicht dat aan elk van de antwoorden van de 13 'economiebelangenbehartigers' wordt toegekend dan gelijk aan 1.

2. De 13 'economiebelangenbehartigers' en de 5 'natuurbelangenbehartigers' vormen een representatieve vertegenwoordiging van de relevante populatie. Dit betekent dat de economische achterban in het gebied groter is dan de 'groene' achterban. Onder deze veronderstelling zijn de bijbehorende gewichten voor zowel de 'natuurbelangenbehartigers' als de 'economiebelangenbehartigers' gelijk aan 1.

Wanneer economie en natuur even belangrijk worden verondersteld, dan blijkt dat het 'optimale' landschap te bestaan uit:

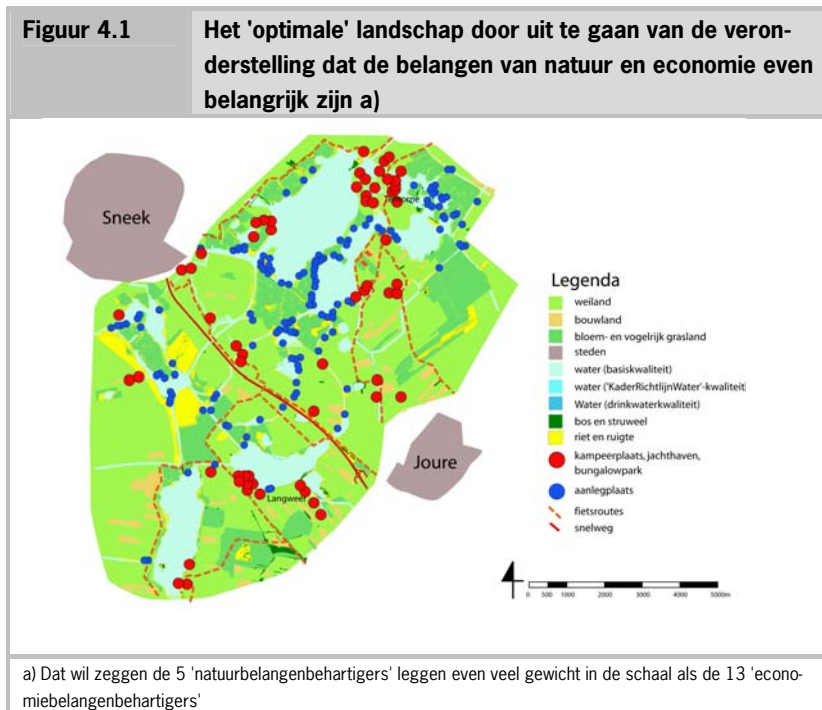
- extra riet en ruigte ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek;
- extra fietsroute ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek;
- aanlegplaatsen houden zoals ze er nu zijn: niet clusteren.

Dit optimale landschap is visueel weergegeven in figuur 4.1. Als er echter voor wordt gekozen voor gelijke gewichten, waardoor het economische belang een groter gewicht krijgt dan het natuurbelang, dan ziet het 'optimale' landschap er als volgt uit (zie ook figuur 4.2):

- een optimale omvang van natuurgrasland ten noorden en oosten van de A7. Dit betekent 300 ha extra natuurgrasland, aangelegd als verbindingzones, waardoor bestaande oppervlaktes natuurgrasland met elkaar worden verbonden;
- extra fietsroute ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek;
- aanlegplaatsen houden zoals ze er nu zijn: niet clusteren.

Het is opvallend dat het optimale landschap er voor de verschillende actoren vergelijkbaar uitziet. Het is namelijk niet zo dat de 'economiebelangenbehartigers' negatief staan tegenover meer riet en ruigte ten zuiden van de A7 en het is ook niet zo dat de 'natuurbelangenbehartigers' niet meer natuurgrasland willen. Het is wél duidelijk dat beide groepen belangenbehartigers een andere favoriete inrichtingsvariant hebben. In dit onderzoek is niet gekeken naar de voorkeur voor meerdere natuurinrichtingsinitiatieven tegelijkertijd. Evenmin is rekening gehouden met al dan niet bestaande budgetten voor herinrichting van landschap. Het zou dus kunnen zijn dat de voorkeur van alle be-

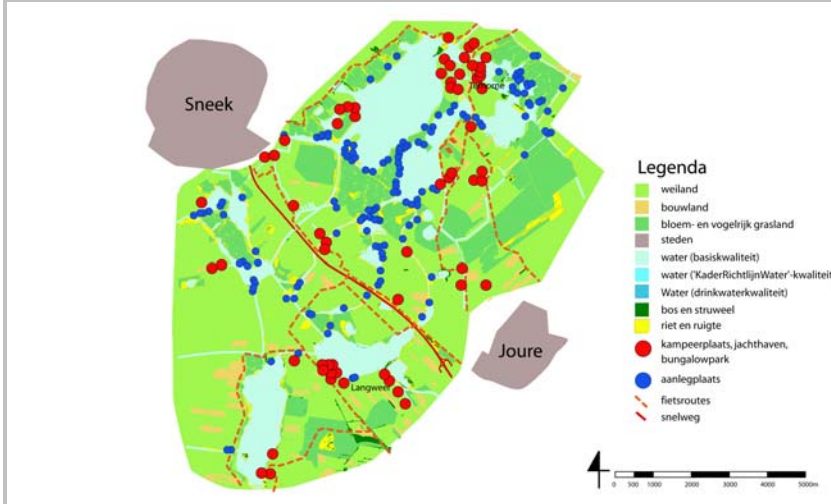
langenbehartigers uitgaat naar én meer natuurgrasland én meer riet en ruigte ten zuiden van de snelweg.

Daarnaast willen alle vertegenwoordigers wel een fietspad ten zuiden van de snelweg, maar niet ten noorden van de snelweg door natuurgebied. De belangenbehartigers zijn het er ook over eens dat het huidige aantal en de huidige locatie van de aanlegplaatsen de voorkeur hebben boven de voorgestelde initiatieven.

Figuur 4.2

Het 'optimale' landschap door uit te gaan van de veronderstelling dat economische belangen zwaarder wegen dan natuurbelangen.

5 Workshop 2: Bespreken resultaten en evaluatie van de methode

---

5.1 Inleiding op de workshop

Doel van de workshop was tweërlei: het bespreken van de resultaten van het keuze-experiment en het evalueren van RITAM. Het eerste deel, het bespreken van de resultaten is de vijfde stap van het stappenplan. Het evalueren hoort bij het proces methodeontwikkeling in deze pilot.

Dezelfde organisaties als tijdens workshop 1 waren uitgenodigd. Deze organisaties en hun deelnemende vertegenwoordigers staan samengevat in tabel 5.

De workshop vond plaats op maandag 17 september 2007, in het Provinciehuis in Leeuwarden. Vanuit Wageningen UR waren Arianne de Blaeij, Willemien Geertsema, Martijn van der Heide en Wim Heijman aanwezig. De procesbegeleiding van de workshop was in handen van Paul Opdam (Alterra).

Tabel 5.1		Uitgenodigde belangenorganisaties en deelnemers aan workshop 2		
		Aanwezig?		
Functie	Organisatie	Ja	Nee	Vertegenwoordiger
<i>Overheid</i>				
	Friese Merenproject		X	
	Provincie Fryslân	X		Arjan Hoks
	Gemeente Skarsterlân		X	
	Gemeente Sneek	X		Claartje Sleijfer
	Gemeente Wymbritseradiel		X	
<i>Natuur</i>				
	Friese Milieufederatie		X	
	Staatsbosbeheer, regio Noord	X		Jolt IJzerman, Arend Timmerman
	It Fryske Gea		X	
<i>Recreatie</i>				
	Watersportverbond, district Noord		X	
	HISWA Noord	X		Jan Ybema
	RECRON Friesland		X	
<i>Landbouw</i>				
	LTO Noord	X		Jurgen Kingma
<i>Water</i>				
	Wetterskip Fryslân	X		Koos Koops

5.2 Bespreking van de resultaten

Nadat de resultaten - zoals ze in hoofdstuk 4 zijn terug te lezen - zijn gepresenteerd, hebben de deelnemers van de workshop de gelegenheid gekregen om op deze uitkomsten te reageren. In deze paragraaf zijn de reacties sa-

mengevat. De resultaten zijn afhankelijk van de deelnemende belangenbehartigers. De opmerkingen en vragen die hierover tijdens de workshop zijn gemaakt, zijn ook in deze paragraaf opgenomen.

De resultaten laten een conservatief en behoudend beeld zien. De voorkeuren van de respondenten wijken maar weinig af van de huidige situatie. Dit kan erop duiden dat men wel tevreden is met hoe het gebied is ingericht. Een voorkeur voor meer natuur is de meest duidelijke afwijking van de huidige situatie. Toch leeft in de workshop het idee dat er kansen worden gemist. De vraag is waar dit aan ligt, aan de methode of aan de respondenten? De gekozen bandbreedte voor de inrichtingsvarianten is gebaseerd op wat belanghebbenden hebben aangegeven. Die bandbreedte is niet heel erg breed. Tevens is er uitgegaan van realistische inrichtingsvarianten. De vraag is ook of de juiste belangenbehartigers zijn benaderd. Het gaat immers vaak om mensen uit het gebied. Mensen uit een gebied zijn vaak tevreden met de huidige situatie; visies voor grote veranderingen zijn veelal afkomstig van mensen van buiten een gebied.

Het is onduidelijk waarom clustering van voorzieningen en aanlegplaatsen door economische belangenbehartigers wordt afgewezen. De verwachting van de workshopdeelnemers is dat clustering kwaliteitswinst oplevert voor zowel natuur en recreatie. Deze winst komt vooral ten goede aan de ondernemers door mogelijkheden voor schaalvergroting. Dit schaalvoordeel geldt zeker voor ondernemers die recreatieve voorzieningen aanbieden (de producenten dus). De belangenbehartigers van de recreatiesector behartigen daarentegen vooral de consumenten (de recreanten zelf). Mogelijk is dit onderscheid een verklaring voor de, op het eerste gezicht, tegenstrijdige uitkomsten.

Waterkwaliteit komt niet als belangrijk kenmerk uit de analyse. Een reden kan zijn dat er geen direct verband bestaat tussen recreatie en waterkwaliteit. Er is echter wel een indirect verband tussen waterkwaliteit en riet. Riet heeft immers over het algemeen een waterzuiverende werking. Wellicht dat respondenten dit indirecte verband bij het invullen in het achterhoofd hebben gehouden. Een andere mogelijkheid waarom er niet op waterkwaliteit is gekozen, is dat er al veel regels zijn ontwikkeld die een goede waterkwaliteit moeten waarborgen. Extra maatregelen die uit het keuze-experiment komen, worden dan niet nodig geacht om de waterkwaliteit nog verder te waarborgen.

De vraag waarom vertegenwoordigers van het natuurbelang bij het invullen van het keuze-experiment geen duidelijke voorkeur hebben voor inrichtingsvarianten met een lager prijskaartje is niet duidelijk. Wellicht zijn de verschillen

tussen de hoogste en laagste prijs onvoldoende om de keuze er door te laten leiden.

In de analyse zijn twee groepen respondenten onderscheiden, 'economie-' en 'natuurbelangenbehartigers'. Landbouw is hierbij niet als aparte groep meegenomen omdat die groep te klein was binnen het totaal aantal respondenten. Een aparte analyse voor agrarische belangenbehartigers was daarom niet mogelijk. Verder bleek de enquête ingevuld te zijn vanuit het gezichtspunt van de recreatieve gebruiker (recreant) en dus niet vanuit het gezichtspunt van de recreatieondernemer. Het perspectief van gebruikers en ondernemers verschilt echter van elkaar. Dit onderscheid is niet gemaakt. Belangrijk is om in het vervolg rekening te houden met dit onderscheid.

5.3 Evaluatie van het keuze-experiment

Een centraal element van RITAM is het keuze-experiment, waarin de economische en ecologische kenmerken in verschillende inrichtingsvarianten zijn gecombineerd. Het ontwerp en de uitvoering van het keuze-experiment komen in deze paragraaf aan de orde.

De deelname van belangenbehartigers aan het keuze-experiment was relatief hoog in vergelijking met de respons die vaak bij grootschalige steekproeven gevonden wordt. De verwachting was dat mensen die belangen behartigen in een gebied, zeer geïnteresseerd in de vragenlijst zouden zijn, en dat dit een van bijna 100 responsepercentage zou betekenen. Dit bleek niet het geval te zijn. Een voorname reden hiervoor kan zijn dat er geen concrete, urgente vraag in het gebied lag. Dit heeft ertoe geleid dat het invullen van de vragenlijst geen prioriteit had. Vaak werd het eerst uitgesteld en later afgesteld. Een gesuggereerde oplossing is om vertegenwoordigers face-to-face te enquêteren in plaats van via internet. De vrijblijvendheid is dan geen probleem meer, omdat de vragen gezamenlijk worden doorgenomen. Bovendien kan er direct over de vragen en antwoorden worden doorgesproken. Een andere reden heeft betrekking op de ingebouwde voorwaarde voor het invullen van de vragenlijst, namelijk dat de respondent de vraag of hij/zij een belang vertegenwoordigt positief beantwoordde. Veel bestuurders (bijvoorbeeld vertegenwoordigers van gemeenten) hadden de vraag negatief beantwoord. Zij vinden zichzelf geen belangenbehartiger. Vanuit het onderzoek was aangenomen dat zij het algemene, publieke belang vertegenwoordigen. Deze aanname werd op de workshop door de aanwezigen beaamd.

De belangenbehartigers aanwezig bij de workshop gaven aan te weten wat hun achterban wenst; ze beschouwden zichzelf als betrokken. Bij sommige belangenbehartigers is de link heel duidelijk, bijvoorbeeld bij de LTO. Deze belangenbehartiger praat altijd namens zijn achterban en die vertegenwoordigt hij ook. LTO werkt graag mee om te kijken hoe processen in het landelijk gebied nog beter kunnen worden benaderd. Alles wat ertoe bijdraagt om belangen te objectiveren, vindt de LTO belangrijk.

Een punt van discussie is of meerdere respondenten uit één organisatie de vragenlijst zouden moeten invullen. De aanname is dat dit juist gewenst is, omdat het de bandbreedte van de verschillende voorkeuren aangeeft. Verder hebben de respondenten het aantal vragen als te groot ervaren. Er moesten te veel afwegingsvragen worden gemaakt, waardoor er te veel keuzes mogelijk waren. Het is lastig om 27 inrichtingsvarianten te onthouden. Misschien wordt het makkelijker als de kaarten tijdens face-to-face enquêtes op tafel worden gelegd, zo werd gesuggereerd.

Met al deze punten zal bij het kiezen van een nieuw onderzoeksgebied en bij het uitvoeren van het onderzoek in dat gebied, rekening worden gehouden.

5.4 Evaluatie kennisintegratie van RITAM

Niet alleen het keuze-experiment, maar ook de gehele methode is geëvalueerd. Doordat RITAM een nieuwe methode is, is het van belang om met argumenten aan te tonen dat deze methode beter is dan bestaande methoden. Hiertoe wordt gebruik gemaakt van 3 criteria, namelijk geloofwaardigheid, behoefte en legitimiteit (zie paragraaf 2.3). Om één en ander concreet te maken zijn voor deze 3 evaluatiecriteria verschillende vragen opgesteld. De vragen waren onderverdeeld naar de 3 disciplines ecologie, economie en planvorming, aangezien RITAM economie en ecologie in het planvormingsproces combineert (zie bijlage 4).

Gedurende de uiteindelijke evaluatie in de workshop bleken de antwoorden op de vragen vaak voor meerdere disciplines te gelden. Daarom is in de beschrijving van evaluatieresultaten (in de subparagrafen 5.4.1 tot en met 5.4.3) het onderscheid tussen ecologie, economie en planvorming niet meegenomen. De belangrijkste resultaten worden hieronder vermeld.

5.4.1 Geloofwaardigheid

Een belangrijk aspect van geloofwaardig is de transparantie van de methode. Deze wordt door de deelnemers aan de workshop positief beoordeeld. Redenen hiervoor zijn het feit dat inrichtingsvarianten worden weergegeven in ruimtelijke beelden in het keuze-experiment. Hierdoor is direct duidelijk om welke kenmerken in het landschap het gaat en wáár in het gebied veranderingen optreden. Ook het feit dat de opgenomen kenmerken door de belangenbehartigers zijn aangedragen, draagt bij aan de geloofwaardigheid van de methode. De stap van de lijst met ruimtelijke kenmerken uit de eerste workshop naar ruimtelijke inrichtingsvarianten in het keuze-experiment was niet goed te volgen voor de verschillende deelnemers en wordt als minder transparant ervaren. Ook het grote aantal inrichtingsvarianten vermindert de transparantie van de methode.

Door de belangenbehartigers werd bovendien aangegeven dat de methode betrouwbaar is op het gebied van de geleverde wetenschappelijke kennis. Het gaat hierbij om de volgende vormen van kennis: ecologische kennis over de relatie tussen ruimtelijke kenmerken van natuurgebieden en potentieel voorkomen van doelsoorten, economische kennis over afwegingsmethoden en planologische kennis over ruimtelijke planvormingsprocessen. Ook vonden alle workshopdeelnemers de resultaten betrouwbaar, gegeven het feit dat deze methode zich nog in een pilotfase bevindt. De resultaten worden nog betrouwbaarder als tijdens het afnemen van de vragenlijst een terugkoppeling plaatsvindt, zodat voor het voor de respondent duidelijk wordt wat hij of zij heeft geantwoord. Tot slot werd ook de vertaling van de ruimtelijke beelden naar een indicator voor ecologische kwaliteit betrouwbaar geacht. Er is wel behoefte aan indicatoren voor de andere functies (bijvoorbeeld recreatie, waterkwaliteit).

5.4.2 Behoeft

Door de deelnemers aan de workshop wordt verklaard dat de methode zeker in een behoefte kan voorzien. Omdat het in Friesland om een pilot ging, is ook doorgesproken over andere situaties waarin RITAM ingezet zou kunnen worden.

De methode komt, aldus de belangenbehartigers, tegemoet aan de huidige ontwikkelingen in ruimtelijke planvorming waarin de inbreng van burgers en

belangenpartijen steeds belangrijker wordt. RITAM helpt belangenpartijen om op de hoogte te geraken van elkaars belangen en ze vergroot het onderlinge begrip. Qua fasering is RITAM vooral in het begin van planvormingsproces geschikt. In die fases worden verschillende belangen verkend en vindt een eerste afweging plaats. De methode kan bijvoorbeeld ingezet worden voor definiëren van accenten, hoofdlijnen, inventarisatie van potentiële conflicten en convergentie van ambities.

Ook lieten de belangenbehartigers weten dat de methode goed voorziet in de behoefte om lokale en regionale functies aan elkaar te koppelen. Dat wil zeggen, RITAM helpt om belangen op lokale en regionale schaal tegen elkaar af te wegen. Vaak wordt nu vooral op lokale schaal naar ruimtelijke inpassing gekeken, terwijl juist de regionale schaal relevant is. Ook kan de methode helpen bij het ruimtelijk expliciet invullen van een provinciale structuurvisie, bijvoorbeeld ten behoeve van ontwikkeling van gemeentelijke bestemmingsplannen.

Aansluitend hierop werd opgemerkt dat de methode kan worden ingezet bij aansturing van regionale ontwikkelingen door de provincie. In de nieuwe Wet Ruimtelijke Ordening krijgt de provincie een grotere verantwoordelijkheid in de regionale ontwikkelingen, terwijl een sturingsmechanisme ter ondersteuning van deze rol vooralsnog ontbreekt. Wat volgens de workshop wel mist bij RITAM is de juridische verankering van de methode, bijvoorbeeld hoe kan ze in een MER worden ingevoegd.

In de pilot in Friesland is de invulling van de kenmerken in de inrichtingsalternatieven afgestemd op de gewenste niveaus die door de belangenbehartigers is aangegeven. Ook is binnen wettelijk geldende kaders gebleven. Afhankelijk van de vraag die in het gebied speelt, kan ervoor gekozen worden om de invulling ruimer te nemen, door een visie te volgen die geen rekening houdt met geldende (wettelijke) begrenzingen. Daarnaast is tijdens het onderzoek vooral gefocust op de ecologische en recreatieve belangen. Bij veel inrichtingsvragen spelen echter meerdere belangen. De vereenvoudiging tot twee belangen sluit daardoor niet helemaal aan bij de behoefte van veel belangenbehartigers in de workshop. De beperking in het aantal kenmerken dat gevarieerd kan worden in de inrichtingsvarianten wordt hierbij als nadeel ervaren.

Er is behoefte aan meer informatie over de implicaties van de verschillende inrichtingsvarianten voor de verschillende belangen. Naast de ecologische indicator is er behoefte aan andere indicatoren, voor het zorgvuldig in beeld brengen van zowel monetaire als niet-monetaire gevolgen van de verschillen-

de inrichtingsvarianten. De indicatoren geven bijvoorbeeld aan wat de gevolgen voor recreanten of recreatieondernemers zijn of wat de financiële winst van natuurlijke waterzuivering door rietvegetaties is. De verwachting is dat respondenten in een keuze-experiment andere keuzes kunnen gaan maken wanneer ze meer informatie over de gevolgen van de keuzes hebben.

5.4.3 Legitimiteit

De legitimiteit van de methode gaat vooral over de balans tussen de verschillende belangen. Wordt voldoende rekening gehouden met de verschillende belangen, of bestaat de neiging het ene belang te laten overheersen ten koste van het andere? Door de deelnemers aan de workshop werd de methode als legitiem beoordeeld. Men was van mening dat hoe meer belangenpartijen in het proces betrokken worden, hoe legitiemer de methode wordt.

In relatie tot de legitimiteit van RITAM was er aandacht voor de interpretatie van de informatie die wordt geleverd gedurende de uitvoering van de methode. Belangenpartijen interpreteren informatie op verschillende manieren. In de workshop werd aangegeven dat met name de schriftelijke benadering van respondenten hier debet aan is. Belangenbehartigers hebben verschillende beelden, verschillende reflecties op ingrepen in het landschap. Een voorbeeld is het interpreteren van toename van oppervlakte natuur. Vanuit het agrarische belang wordt dit vaak negatief geïnterpreteerd, omdat meer natuur het beeld oproept van afname van het areaal landbouwgrond. Deze reflectie op schriftelijke informatie beïnvloedt impliciet de beantwoording op de vragen uit het keuze-experiment. Wellicht kan ook hier het inzicht in de implicaties van de verschillende inrichtingsvarianten bijdragen aan de kwaliteit van de uitkomsten van de methode.

Onder het kenmerk legitimiteit valt ook de discussie over het verschil tussen belangenpartijen en bestuurlijke partijen. De belangenbehartigers uit het gebied die betrokken zijn bij de uitvoering van RITAM zijn niet degenen die de beslissingen nemen over de uiteindelijke ontwikkelingen in het gebied. Deelnemende belangenbehartigers verwachtten dat belangenpartijen de methode eerder als legitiem zien dan bestuurlijke partijen die de beslissingen nemen. Overigens staat de besluitvorming niet los van de inbreng door de belangenpartijen. Verwacht wordt dat een plan dat de inbreng van meerdere belangenpartijen weerspiegelt en door hen wordt gedragen, ook op bestuurlijk niveau op meer draagvlak kan rekenen.

6 Conclusies en aanbevelingen

6.1 Conclusies uit het keuze-experiment

Hoewel het aantal belangenbehartigers die het keuze-experiment in pilot in Friesland ingevuld heeft erg klein was, kunnen inhoudelijk een aantal conclusies worden getrokken:

- Het oppervlakte natuur wordt niet alleen vanuit natuurbelang hoog gewaardeerd, maar ook vanuit economische belangen. Wel is er verschil in voorkeur voor het type natuur. Want vanuit de natuurhoek bestaat er een voorkeur voor extra riet en ruigte ten zuiden van de A7, waardoor de Bruine Kiekendief goed kan gedijen, terwijl vanuit de economische hoek er een voorkeur bestaat voor meer natuurgrasland ten noorden van de A7, wat gunstig is voor de Kemphaan.
- Er zijn geen grote conflictpunten tussen vertegenwoordigers van het natuurbelang en het economisch belang gevonden.
- Er is geen grote voorkeur voor investeringen in kenmerken die direct met het recreatiebelang te maken hebben. Wel hebben 'economiebelangenbehartigers' voorkeur voor investering in een uitbreiding van fietsroutes ten zuiden van de A7.
- Vertegenwoordigers van het natuurbelang hebben zich bij het invullen van het keuze-experiment niet eenduidig laten leiden door de betalingsbereidheid. Er is bij hen geen duidelijke voorkeur gevonden voor inrichtingsvarianten met een lager prijskaartje. Dit was wel het geval bij de vertegenwoordigers van het economisch belang: zij hadden een voorkeur voor inrichtingsvarianten met een lager prijskaartje.
- Wanneer de voorkeuren van de twee groepen belangenbehartigers worden samengevoegd, dan zal er inzicht ontstaan in het 'optimale' landschap. Voor dit samenvoegen zal gebruik gemaakt moeten worden van gewichten. Wanneer de antwoorden van de 'natuurbelangenbehartigers' (5 deelnemers) even zwaar wegen als de antwoorden van de 'economiebelangenbehartigers' (13 deelnemers) dan bestaat uit 'optimale' landschap uit (1) extra riet en ruigte ten zuiden van de A7; (2) extra fietsroutes ten zuiden van de A7; en (3) aanlegplaatsen die niet geclusterd zijn.

Wanneer het economische belang groter wordt geacht dan het natuurbelang (de 13 deelnemende 'economiebelangenbehartigers' en de 5 deelnemende 'natuurbelangenbehartigers' vormen een representatieve vertegenwoordiging van het relevante deel van de bevolking), dan bestaat het 'optimale' landschap uit: (1) sterke toename van natuurgrasland ten noorden en oosten van de A7; (2) extra fietsroutes ten zuiden van de A7; en (3) aanlegplaatsen die niet geclusterd zijn.

6.2 Conclusies over kennisintegratie

Eén van de doelen van de ontwikkelde methode was zowel het integreren van ecologische en economische kennis als het integreren van wetenschappelijke en praktijkkennis ten behoeve van ruimtelijke planvorming, gericht op het ontwerpen van groenblauwe netwerken. De evaluatie van dat doel was uitgevoerd met behulp van de criteria geloofwaardigheid, behoefte en legitimiteit. De conclusies van de evaluatie over kennisintegratie zijn:

- RITAM lijkt een waardevolle bijdrage te kunnen leveren aan planvormingsprocessen voor de inrichting van een groenblauw netwerk, waarbij met meerdere belangen rekening dient te worden gehouden.
- Naast de hiervoor genoemde kennis uit de wetenschap werd ook kennis uit de praktijk ingebracht. Voor gebiedsspecifieke kennis vormen mensen uit de praktijk een belangrijke bron. Voor kennis over waar behoefte aan is en welke belangen er spelen is contact met de mensen uit de praktijk onmisbaar. Juist door gebruik te maken van die verschillende vormen van kennis is een methode gebiedsspecifiek in te vullen. Dit werd bevestigd door de pilot die in Friesland is uitgevoerd.
- De methode is geschikt om kennis over verschillende ruimtelijke schaalniveaus te integreren: ingrepen op lokale schaal hebben invloed op het functioneren van belangen op regionale schaalniveaus. Aangezien functies zoals biodiversiteit, recreatie, cultuurhistorie vaak juist afhankelijk zijn van de inrichting van het landschap op regionale schaal, is deze integratie van groot belang.
- De methode is in de pilot in Friesland tegelijk ontwikkeld en toegepast. Het voordeel is dat de methode hierdoor goed afgestemd kan worden op wensen in de praktijk. Hier is zeker in een volgende toepassing winst uit te behalen. Een nadeel is dat het soms lastig was voor de belangenbeharti-

gers om de verschillende stappen in een groter perspectief te plaatsen, of te weten waar één en ander toe zou leiden.

- De pilot in Friesland is uitgevoerd in een gebied waar weliswaar het één en ander speelt op het gebied van integratie van natuur, recreatie en landbouw, maar er stond geen actuele, directe inrichtingsvraag centraal. Dit bleek invloed te hebben op de deelnamebereidheid van de belangenbehartigers. Het maakte voor de inrichting van het gebied immers niet uit of ze wel of niet deelnamen aan het project. De verwachting was dat dit juist een voordeel zou zijn, mensen konden immers vrij het keuze-experiment invullen, zonder te vrezen voor negatieve gevolgen. Het bleek echter vooral een nadeel, omdat de betrokkenheid door deze situatie klein was, wat bleek uit de lage prioriteit die bijvoorbeeld werd gegeven aan het invullen van het keuze-experiment.

6.3 Aanbevelingen voor vervolg

De belangrijkste verbeterpunten voor de methode als geheel, bij toepassing in een ander gebied:

- Het aantal inrichtingsvarianten dat te ontwikkelen is met de kenmerken die tijdens de eerste workshop waren gekozen, was nog erg groot. In de pilot in Friesland zijn deze kenmerken door de onderzoekers naar ruimtelijke inrichtingsvarianten vertaald. Meer specifiek, de workshopdeelnemers hebben weliswaar aangegeven hoe hoog niveaus van de ruimtelijke kenmerken volgens hun moeten zijn, maar tijdens de workshop is er geen mogelijkheid geboden om aan te geven waar in het gebied precies deze kenmerken gerealiseerd dienen te worden. De locatie van de ruimtelijke kenmerken is door de onderzoekers bepaald. Wanneer de belangenbehartigers tijdens de workshop hier nadrukkelijker bij betrokken worden, dan wordt verwacht dat de alternatieve inrichtingsvarianten tot meer spreiding in voorkeuren van belangenbehartigers zullen leiden. Dit leidt vervolgens tot meer inzicht in de voorkeuren die leven bij de verschillende belangen in het gebied. De conclusie is dat de rol die belangenbehartigers spelen in het tot stand komen van de alternatieve inrichtingsvarianten nog groter moet worden. Ze dienen niet alleen de hoogte van de niveaus vast te stellen (het aantal hectares, of kilometers fietspad), maar ook de (exacte) locatie waar de kenmerken gerealiseerd moeten worden.

- De gevolgen van de verschillende inrichtingsvarianten werden in de pilot aangeduid met een ecologische indicator in de vorm van een diersoort die voor een bepaalde ruimtelijke kwaliteit van de natuurgebieden staat. Hoewel de kennis over de relatie tussen die indicator en het landschap door de belangenbehartigers over het algemeen als betrouwbaar werd ervaren, is deze relatie voor sommige praktijkmensen moeilijk te interpreteren. Hier is verbetering mogelijk. Tevens is er behoefte aan (eenvoudige) indicatoren voor de andere functies, zoals recreatie, waterberging, enzovoort.
- Het werken met betalingsbereidheid als indicatie voor de economische opbrengst vergt aanpassing. De betalingsbereidheid leek niet zwaar te tellen in de afweging, zeker niet bij de behartigers van natuurbelangen. Wellicht moet de hoogte van het bedrag (naar boven) worden aangepast, of moet de betalingsbereidheid op een andere manier meegenomen worden (bijvoorbeeld door het laten verdelen van een budget over de verschillende ruimtelijke kenmerken).
- Samenwerking met de 'vragende' partij in het gebied is van groot belang. In het geval van Friesland was dat het Friese Merenproject. Deze partij is van belang voor het leggen van contacten met belangenbehartigers, maar ook voor inhoudelijke keuzes. In het geval van Friesland lag er niet direct een concrete inrichtingsvraag ten grondslag aan het onderzoek, waardoor we als onderzoekers veel vrijheid hadden zelf ook keuzes te maken. In een volgende toepassing moet er naar gestreefd worden een vragende partij te hebben die wél met een concrete inrichtingsvraag zit en die inhoudelijke keuzes kan beargumenteren. Bij inhoudelijke keuzes gaat het bijvoorbeeld om de vraag welke belangen dienen te worden meegenomen, om de ontwikkeling van ruimtelijke beelden en om de selectie van inrichtingsvarianten voor het keuze-experiment. De verwachting is dat dit de kwaliteit van de inrichtingsvarianten zal vergroten en tot grotere betrokkenheid van meer belangenpartijen zal leiden.

Literatuur

Adamowicz, W., J. Louviere en M. Williams, 'Combining revealed and stated preference methods for valuing environmental amenities'. In: *Journal of Environmental Economics and Management* 26 (3), pp. 271-292. 1994.

Buurma, J.S., A.J. de Buck, B.W. Klein Swormink, R. Stokkers en F.J. Munneke, *Innovatieprocessen in de Praktijk; Vorming van Socio-technische Netwerken*. Rapport 6.06.08. LEI, Den Haag, 2006.

Cash, D.W., W.C. Clark, F. Alcock, N.M. Dickson, N. Eckley, D.H. Guston, J. Jäger en R.B. Mitchell, 'Knowledge systems for sustainable development'. In: *PNAS* 100 (14), 8086-8091. 2003.

Geertsema, W., A.T. de Blaeij en C.M. van der Heide, 'Ruimtelijk, interactief en transdisciplinair; model voor integrale belangenafweging bij planvorming'. In: *Landschap* 24 (3), pp. 147-155. 2007a.

Geertsema, W., C.M. van der Heide en A.T. de Blaeij, 'Linking ecological and economic indicators to ecosystem networks for multifunctional participatory landscape planning'. In: Bunce, R.G.H., Jongman, R.H.G., Hojas, L. & Weel, S. (eds.), *25 Years of Landscape Ecology: Scientific Principles in Practice; Proceedings of 7th IALE World Congress*. Pp 1002-1003. 2007b.

Heide, C.M., A.T. de Blaeij en W.J.M. Heijman, 'Economic aspects in landscape decision-making; A participatory planning tool base don a representative approach'. In: *Working paper Mansholt Graduate School*, 41. 2008.

Louviere, J.J., D.A. Hensher en J.S. Swait, *Stated Choice Methods; Analysis and Application*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

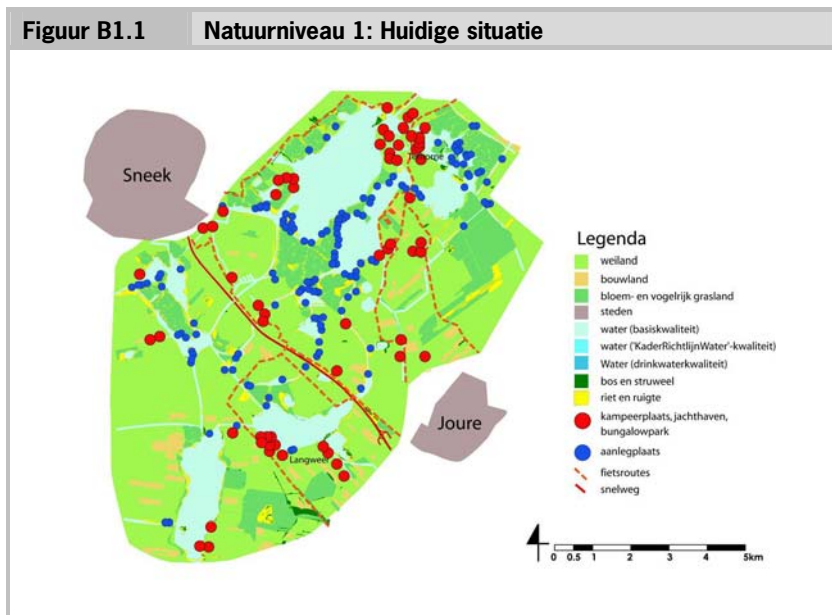
Pouwels, R., M.J.S.M. Reijnen, J.T.R. Kalkhoven en J. Dirksen, *Ecoprofielen voor soortanalyses van ruimtelijke samenhang met LARCH*. Alterra-rapport 493. Alterra, Wageningen, 2002.

Reinhard, A.J., N.B.P. Polman, R. Michels en H. Smit, *Baten van de Kaderrichtlijn Water in het Friese Merengebied; Een Interactieve MKBA-vingeroefening*. Rapport 48. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen, 2007.

Bijlage 1

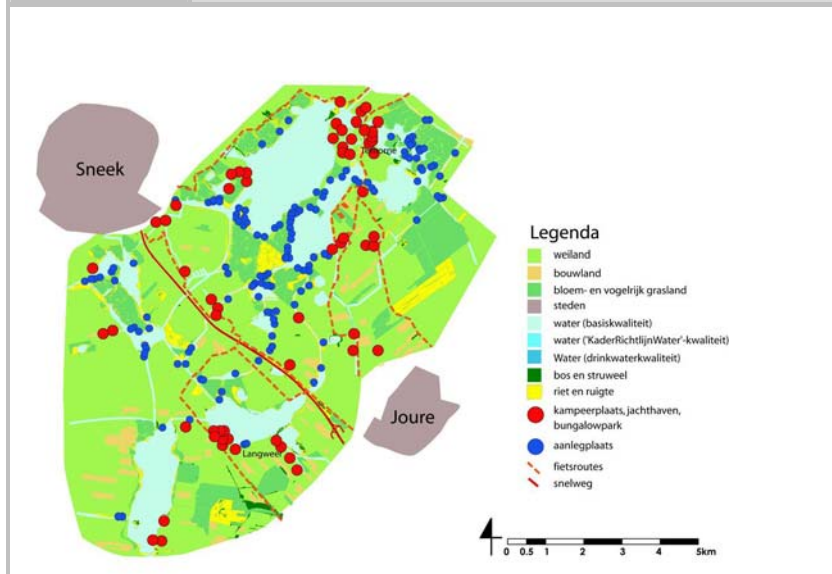
Ruimtelijke kenmerken visueel weergegeven

Deze bijlage toont in 8 kaartjes de ruimtelijke kenmerken waaruit de verschillende inrichtingsvarianten waren opgebouwd.

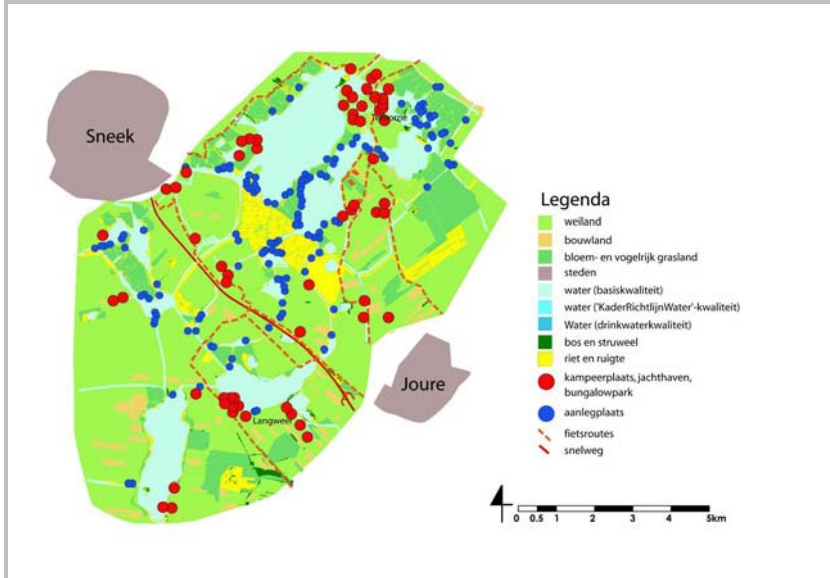
Figuur B1.2

Natuurniveau 2: Situatie zoals gepland in bestaande plannen van de provincie voor provinciale invulling van EHS: 150 ha extra riet, overige kenmerken als huidige situatie

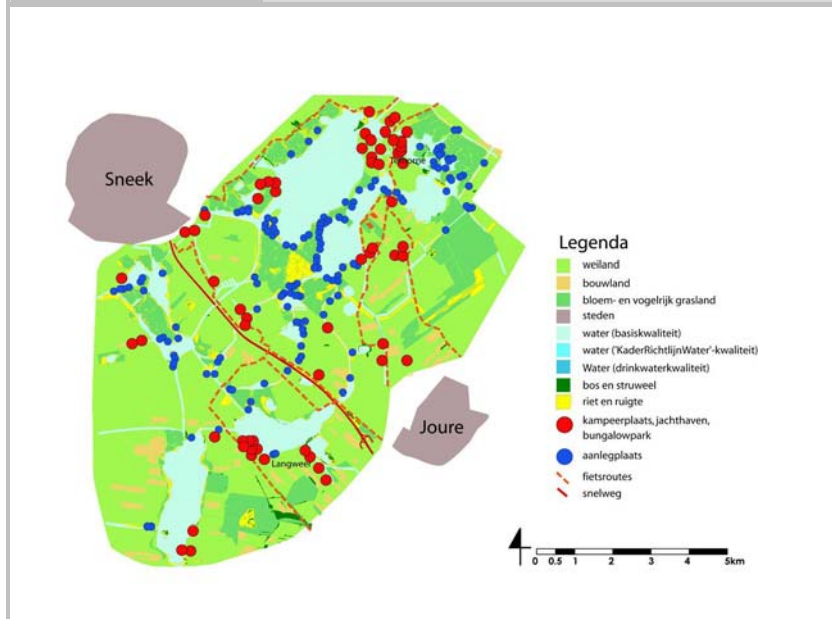
Figuur B1.3

**Natuurniveau 3: Een sterke toename van riet en ruigte:
350 ha extra riet en ruigte, waarvan minimaal 312 ha in
het grootste, reeds bestaande rietgebied, overige ken-
merken als huidige situatie**

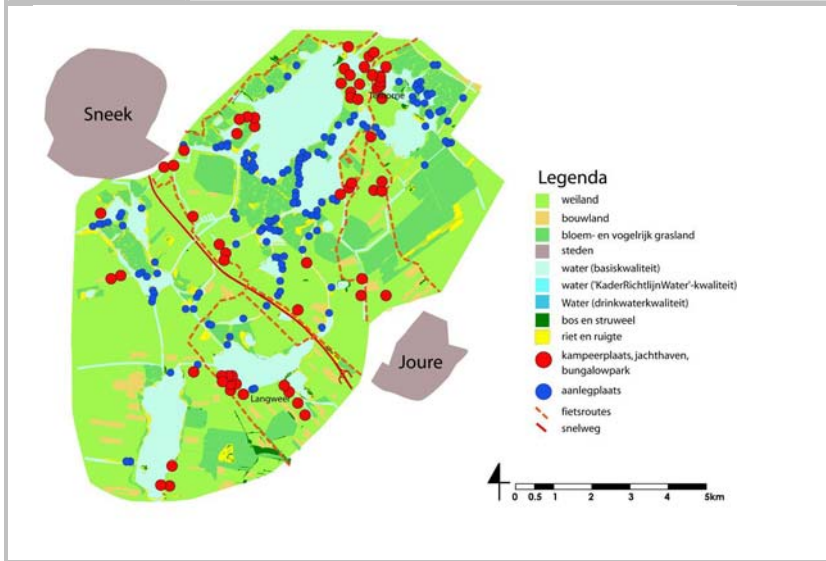
Figuur B1.4

Natuurniveau 4: Niveau 2 aangevuld met een extra corridor van riet en ruigte, overige kenmerken als huidige situatie

Figuur B1.5

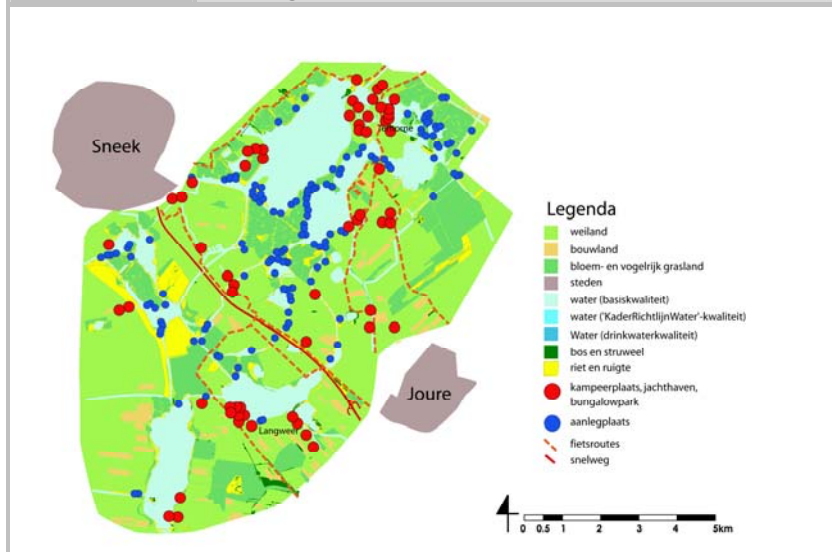
Natuurniveau 5: Een sterke toename van natuurgrasland: 300 ha extra natuurgrasland, aangelegd als verbindingszones, waardoor bestaande oppervlaktes natuurgrasland met elkaar worden verbonden, overige kenmerken als in huidige situatie

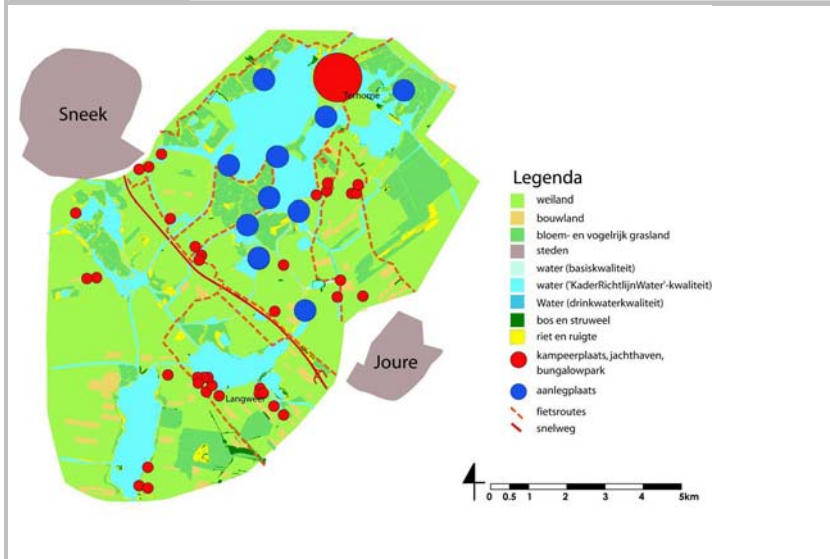
Figuur B1.6

Natuurniveau 6: 300 ha nieuwe natuur: 200 ha extra natuurgrasland en 100 ha extra riet en ruigte - ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek, overige kenmerken als in huidige situatie

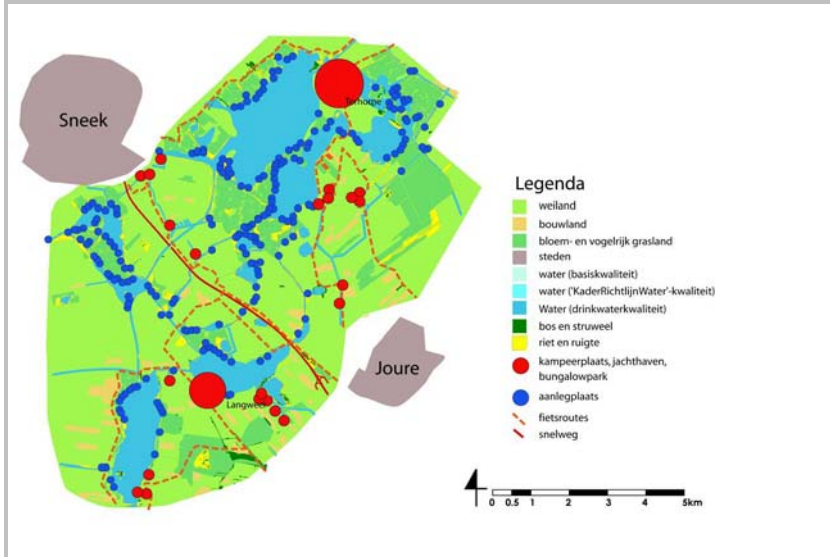
Figuur B1.7

Natuur als in huidige situatie; overige kenmerken niveau 2: Extra waterverbinding en extra fietsroute ten noorden van de snelweg A7; clustering bestaande aanlegplaatsen, clustering recreatieve voorzieningen ten noorden van de snelweg, waterkwaliteit volgens Kaderrichtlijn Water

Figuur B1.8

Natuur als in huidige situatie; overige kenmerken niveau 3: Extra waterverbinding en extra fietsroute ten zuiden van de snelweg A7; extra, verspreid liggende aanlegplaatsen, clustering recreatieve voorzieningen zowel ten noorden als ten zuiden van de snelweg, waterkwaliteit ten behoeve van drinkwaterkwaliteit

Bijlage 2

Statistisch design: de weergave van de samenstelling van de 27 inrichtingsvarianten

Deze bijlage toont aan hoe de 27 verschillende inrichtingsvarianten zijn opgebouwd.

Inrichtings-variant	Opbouw van de verschillende inrichtingsvarianten							
	Ruimtelijke kenmerken							Prijs
Natuur	Water	Fietsroutes	Aanlegplaatsen	Voorzieningen	Waterkwaliteit			
1	1	1	1	1	1	1	1	
2	6	1	3	2	1	3	2	
3	3	2	2	3	2	1	2	
4	1	3	2	1	1	3	2	
5	2	1	2	1	2	2	1	
6	3	1	3	1	3	3	1	
7	2	1	2	3	1	2	3	
8	4	2	3	1	1	2	3	
9	4	3	2	3	3	3	1	
10	1	2	3	2	2	2	1	

Tabel B2.1 Opbouw van de verschillende inrichtingsvarianten (vervolg)

Inrichtings-variant	Ruimtelijke kenmerken							
	Natuur	Water	Fietsroutes	Aanlegplaatsen	Voorzieningen	Waterkwaliteit	Prijs	
11	3	3	1	1	3	2	2	
12	5	3	3	3	1	1	1	
13	6	2	2	1	3	1	3	
14	5	1	2	2	3	2	2	
15	2	3	3	1	2	1	2	
16	2	2	1	3	1	3	2	
17	1	1	1	3	3	1	3	
18	6	3	1	3	2	2	1	
19	3	1	3	3	2	3	3	
20	1	2	3	3	3	2	2	
21	4	1	1	2	2	1	2	
22	5	2	1	1	2	3	3	
23	3	3	1	2	1	2	3	
24	3	2	2	2	1	1	1	
25	2	2	1	2	3	3	1	
26	1	3	2	2	2	3	3	
27	2	3	3	2	3	1	3	

Natuur (voor bijbehorende ecologische indicator zie tabel 4.1)

- Niveau 1: Huidige situatie.
- Niveau 2: Situatie zoals gepland in bestaande plannen van de provincie voor provinciale invulling van EHS. Meer concreet: 150 ha extra riet.
- Niveau 3: Een sterke toename van riet en ruigte. Dit betekent 350 ha extra riet en ruigte, waarvan minimaal 312 ha in het grootste, reeds bestaande rietgebied.
- Niveau 4: Niveau 2 aangevuld met een extra corridor van riet en ruigte.
- Niveau 5: Een sterke toename van natuurgrasland. Dit betekent 300 ha extra natuurgrasland, aangelegd als verbindingzones, waardoor bestaande oppervlaktes natuurgrasland met elkaar worden verbonden.
- Niveau 6: 300 ha nieuwe natuur - te weten 200 ha extra natuurgrasland en 100 ha extra riet en ruigte - ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek.

Water

- Niveau 1: Huidige situatie.
- Niveau 2: Extra waterverbinding ten noorden van de snelweg A7 Joure-Sneek.
- Niveau 3: Extra waterverbinding ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek.

Fietsroutes

- Niveau 1: Huidige situatie.
- Niveau 2: Extra fietsroute ten noorden van de snelweg A7 Joure-Sneek.
- Niveau 3: Extra fietsroute ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek.

Aanlegplaatsen

- Niveau 1: Huidige situatie.
- Niveau 2: Clustering van bestaande aanlegplaatsen. Het totale aantal blijft gelijk.
- Niveau 3: Extra aanlegplaatsen, verspreid over de verschillende natuurgebieden.

Recreatieve voorzieningen

- Niveau 1: Huidige situatie.

- Niveau 2: Clustering van voorzieningen ten noorden van de snelweg A7 Joure-Sneek (bij 'Terhorne').
- Niveau 3: Clustering van voorzieningen, zowel ten noorden ('Terhorne') als ten zuiden van de snelweg A7 Joure-Sneek.

Waterkwaliteit

- Niveau 1: Huidige situatie.
- Niveau 2: Kwaliteit zoals voorgesteld in de Kaderrichtlijn Water.
- Niveau 3: Drinkwaterkwaliteit.

Betalingsbereidheid ('Prijs')

- Niveau 1: € 10
- Niveau 2: € 25
- Niveau 3: € 80

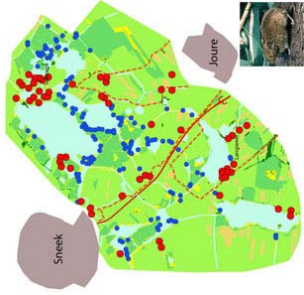
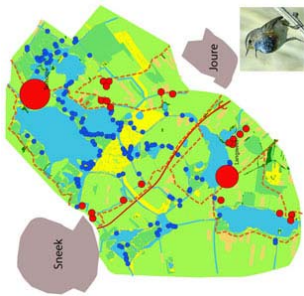
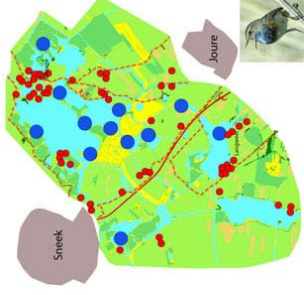

Bijlage 3

Voorbeeldvraag uit het keuze-experiment

Onderdeel B: Afweegvragen

Stel dat het realiseren/behouden van deze inrichtingsvariant eenmalig . euro zou kosten per huishouden, voor welke inrichtingsvariant zou u dan kiezen namens u achterban? Onder de plaatjes staat de legenda.

		
<p>25 euro per huishouden Huidige situatie</p>	<p>25 euro per huishouden Verandering t.o.v. huidige situatie:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 'Maximaal' riet ten zuiden van Sneekermeer - Extra fietsroute rondom Koeverdorneer - Clustering voorzieningen bij Terhorne en Langweer - Drinkwaterkwaliteit 	<p>80 euro per huishouden Verandering t.o.v. huidige situatie:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 'Maximaal' riet ten zuiden van Sneekermeer - Extra waterverbinding via Bokkewiel - Huidig aantal aanlegplaatsen geclusterd - 'KaderRichtlijnWater'-kwaliteit
		

Legenda

- weiland
- bouwland
- bloem- en vogelrijk grasland
- steden
- water (basiskwaliteit)
- water (KaderRichtlijnWater-kwaliteit)
- Water (drinkwaterkwaliteit)

- bos en struweel
- riet en ruigte
- kampeerplaats, jachthaven, bungalowpark
- aanlegplaats
- fietsroutes
- snelweg

Klik [hier](#) voor uitleg over de ecologische indicator.

Bijlage 4

Overzicht van vragen voor evaluatie van methode ten behoeve van integratie ecologie en economie in ruimtelijke planvorming

Figuur B4.1   **Overzicht**

	planvorming	economie	ecologie
<i>geloofwaardigheid</i> (‘credibility’) = wetenschappelijke kwaliteit; hebt u vertrouwen in de methode en de uitkomsten	<ul style="list-style-type: none"> Wat vindt u van de transparantie van de methode? Zijn de stappen (inclusief de workshops) die hebben geleid tot de resultaten inzichtelijk genoeg? Hoe betrouwbaar vindt u de resultaten?	<ul style="list-style-type: none"> De betalingsbereidheid doet er niet bij alle respondenten toe, kunt u dit verklaren? Hoe kijkt u aan tegen het feit dat we werken met belangenhartigers, in plaats van met een grote groep burgers? Vindt u de belangenbehartigers voldoende representatief voor de belangen die spelen in het gebied?	<ul style="list-style-type: none"> Vindt u dat de vertaling van ecologische kennis in een ecologische indicator voor de inrichtingsvarianten op een geloofwaardige manier gedaan is? In de methode is de ecologische indicator gekoppeld aan de ruimtelijke inrichting van natuur in een inrichtingsvariant; vindt u dat ook het effect van andere landschapskenmerken (bijvoorbeeld aanwezigheid van jachthavens) op de indicator meegenomen zou moeten worden?

Figuur B4.1

Overzicht (vervolg)

	planvorming	economie	ecologie
<p><i>behoefte</i> ('sallience') = de methode voorziet in een behoefte die stakeholders hebben; is de methode toepasbaar in het oplossen van (ruimtelijke) opgaven waar u mee te maken hebt</p>	<p>➤ Bij welk soort ruimtelijke situaties zou u de methode kunnen toepassen? (fysiek: groenblauw netwerk, of ook andere ruimtelijke structuren; conflict-situaties of alleen wanneer partijen bereid zijn te onderhandelen)</p> <p>➤ Op welk(e) moment(en) zou u deze methode toepassen in de ruimtelijke planvorming?</p> <p>(doel-probleemdefinitie - alternatieven genereren/ontwerpen - alternatieven afwegen & evalueren - keuze maken uit alternatieven - uitvoering)</p> <p>➤ Vindt u dat de methode een toegevoegde waarde heeft vergeleken met andere integrale methoden? (welke methode(n), kurt u de toegevoegde waarde benoemen)</p>	<p>➤ Hoe ziet u deze methode vergeleken met een MKBA; levert het mogelijke input voor een MKBA of vormt het een alternatief voor MKBA?</p> <p>➤ Biedt de methode u mogelijkheden om doelen vanuit economische sectoren in te brengen in planvormingsprocessen?</p> <p>➤ In deze methode wordt aan vertegenwoordigers van economische belangen gevraagd na te denken over oppervlakte grasland (of riet) die vooral relevant zijn voor ecologische belangen, wat vindt u daarvan?</p>	<p>➤ Biedt de methode u mogelijkheden om natuur- of landschapsdoelen in te brengen in planvormingsprocessen?</p> <p>➤ In deze methode wordt aan vertegenwoordigers van ecologische belangen gevraagd na te denken over landschapskenmerken (zoals de hoeveelheid aanlegplaatsen of km fietspad) die vooral relevant zijn voor economische belangen, wat vindt u daarvan?</p>

Figuur B4.1   **Overzicht (vervolg)**

<p><i>legitimiteit</i> ('legitimacy') = de methode houdt rekening met de belangen van verschillende stakeholders</p>	<p>planvorming</p>	<p>economie</p> <p>➤ De betalingsbereidheid is gebruikt als methode om de mate van voorkeur voor bepaalde kenmerken te achterhalen; vindt u dit een legitieme methode of weet u een alternatief?</p>	<p>ecologie</p> <p>➤ Sluit het uitdrukken van uw voorkeur in 'betalingsbereidheid' aan bij het belang dat u hecht aan de ecologische kwaliteit van een gebied?</p>
	<p>➤ Is de hoeveelheid informatie en uitleg bij de internet vragenlijst voldoende?</p>	<p>➤ Worden de belangen die in het gebied spelen voldoende en evenwichtig vertegenwoordigd in de inrichtingsvarianten voor het groenblauwe netwerk of signaleert u een vooringsnomenheid in de inrichtingsvarianten?</p>	